

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «“Політика самопосилення” як перший досвід модернізації Китаю
(60 – ті – сер. 90-х років XIX ст.) »

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Швець Анастасія Михайлівна

Керівник: к.і.н., доц.
Тумаков Олександр Іванович

Рецензент: к.і.н., доц.
Ченчик Дмитро Володимирович

Харків – 2024

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. «Політика самопосилення»: передумови та основні етапи реалізації	14
1.1. Передумови виникнення «політики самопосилення»: Китай у 40-60-х роках XIX ст. 14	
1.2. I етап реалізації «політики самопосилення» (60-70-ті роки XIX ст.)	24
1.3. II етап реалізації «політики самопосилення» (80-ті – середина 90-х років XIX ст.)	33
Розділ 2. Міжнародні відносини у другій половині XIX ст. та наслідки «політики самопосилення»	41
2.1. Міжнародні відносини у період першого етапу «політики самопосилення»	41
2.2. Міжнародні відносини у 80-ті – середину 90-х років XIX ст.	48
2.3. Наслідки та історичне значення «політики самопосилення»	55
Висновки	63
Список джерел та літератури	67
Резюме / Abstract	75

Вступ

Після «опіумних війн» та насильницького «відкриття» Китаю країнами Заходу, імперія Цін знаходилася у стані глибокої та затяжної кризи, яка охопила усі сфери суспільного життя, що стало причиною масових повстань цінського народу, що загрожувало поваленням правлячої династії. До внутрішніх проблем додавалася зовнішня загроза. У такій ситуації правляча еліта усвідомила необхідність проведення модернізації як реакції на виклики, з якими вона зіткнулася у першій половині XIX ст. Результатом стала «політика самопосилення» - політичний курс 60-х – середини 90-х років XIX ст.

Суспільна актуальність цього дослідження визначається насамперед тим, що дослідження та вивчення досвіду модернізації Китаю сприятиме кращому розумінню сучасних процесів в цій державі та витoki конфліктів, які сформувалися ще в то час і які й досі впливають на міжнародні відносини, а також є гарним прикладом моделі модернізації на досягненнях та поразках якої можна вчитися.

Наукова актуальність дослідження цієї проблеми визначається насамперед тим, що досить мало представлено узагальнюючих праць стосовно цієї теми дослідження, здебільшого вона представлена науковими працями, в яких розглядаються окремі аспекти проведення «політики самопосилення». В українській історіографії тема модернізаційних процесів у Китаї другої половини XIX ст. є малодослідженою.

Об'єктом дослідження є модернізаційні процеси в країнах Сходу в другій половині XIX ст.

Предмет дипломної роботи – «політика самопосилення» та її роль як першого досвіду модернізації Китаю наприкінці XIX ст.

Хронологічні межі роботи обмежені 1860-ми – серединою 1890-х років. Нижня межа пов'язана з смертю імператора Сяньфена та початком проведення «політики самопосилення». Верхня ж межа пов'язана з початком японсько-китайської війни 1894-1895 років, яка стала лакмусовим папірцем для

проведених реформ з модернізації держави. В дипломній роботі допускається свідомий відхід від зазначених хронологічних меж з метою розкриття причинно-наслідкового зв'язку описаних подій.

Територіальні межі дослідження охоплюють кордони Цінської імперії в другій половині XIX ст.

Мета дипломної роботи – дослідити "Політику самопосилення" як реакцію Китаю на "Опіумні війни" та насильницьке "відкриття" Китаю країнами Заходу та визначити її історичне значення як першого досвіду модернізації.

Для досягнення поставленої мети було сформовано наступні **завдання**:

1. розглянути причини та передумови проведення «політики самопосилення»
2. висвітлити представлені правлячою елітою шляхи подальшого розвитку та модернізації Китаю
3. проаналізувати основні етапи реалізації «політики самопосилення» та охарактеризувати основні здобутки та проблеми, які впливали на ефективність її проведення
4. встановити роль Китаю в системі міжнародних відносин з країнами Заходу та Японією в 60-ті-середину 90-х років XIX ст.
5. визначити наслідки та історичне значення «політики самопосилення»

Історіографія роботи представлена такими **узагальнюючими працями**: українського історика-японіста та фахівця з історії цивілізацій Класичного Сходу і Доколумбової Америки В. А. Рубеля «Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.)»¹, в якій відображено фактологічний матеріал стосовно політичного та соціально-економічного розвитку Китаю від маньчжурського завоювання до кінця XIX ст., що дозволяє зрозуміти історичний контекст, в якому здійснювалася

¹ Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.): навч. посіб. Київ: «Либідь». 2007. С. 21 – 77

«політика самопосилення»; радянсько-російського синолога, який досліджував соціально-економічну та політичну історію Китаю О. Є. Непомніна «История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века»¹. В цій роботі він відобразив передумови «політики самопосилення», її реалізацію, наслідки та значення, називаючи перехідним етапом до модернізації.

Досить важливою для роботи є праця китайського історика – марксиста В. - Л Фаня², в якій він розглядав «політику самопосилення» від початку до її краху. Він виділяв два основних етапи цієї політики: перший етап (1861-1881), другий (1882-1894). У своїй роботі критикував Лі Хунчжана за його капітуляційну політику, тобто до «миру без війни», та консерваторів за політику «мир після війни», які вели до поділу Китаю та перетворення його на напівколонію.

Також історіографічна база дослідження представлена **спеціальними працями**, які відображають різні аспекти «політики самопосилення» та її діячів, зокрема праці, присвячені історичним портретам діячів «політики самопосилення»; безпосередньо «політиці самопосилення» та її реформам в економіці, політиці, військовій справі; освітній системі; міжнародним відносинам.

Перша група спеціальних праць, які присвячені діячам «політики самопосилення», представлена працею радянсько-російського синолога В. Я Сидикхменова³, в якій автор відображає матеріал про правителів Китаю у XIX ст. та їх побут, зокрема історичний портрет імператора Сяньфена та його політику, Цисі, імператора Тунчжи та Гуансюя.

Також для дослідження важливими є історичні портрети В. С. Кузнецова про Цисі⁴, Юань Шикай⁵, в яких автор відображає біографічні факти

¹Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. с. 357-502: карты.

² Фань В.-Л. Новая история Китая. Том 1. 1840-1901/ пер. с кит. Р. В. Вятлина, Б. Г. Мудрова, В. Я. Сидикхменова, В. Ф. Сорокина, ред. В. Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955. 600с.

³ Сидикхменов В. Я. Маньчжурские правители Китая. Москва: Наука, 1985. 299с.

⁴ Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // Вопросы истории. 2003. № 12. С 62-85

⁵ Кузнецов В.С. Юань Шикай // Вопросы истории. 2002. №. 8. С 39-58

правителів чи відомих китайських політичних діячів, які відіграли важливу роль в житті Китаю в зазначений період, а також їх основні ідеї та пропозиції щодо управління державою та шляхів її подальшого розвитку.

Серед біографічних праць слід відзначити працю китайської дослідниці Ч. Цзюн¹ про імператрицю Цисі. В цій роботі авторка зосереджує увагу на ідеях та ініціативах щодо управління країною імператриці, її відносинах з сином та племінником, з іншими політичними діячами та іноземцями. В її монографії Цисі постає мудрою правителькою, яка ніколи не помилялася та її ідеї завжди випереджали час, це занадто перебільшено.

Також для дослідження важливою є стаття китайських дослідників У. J. Guo та В. G. He² про Цзен Гуофаня – одного засновників концепції «політики самопосилення».

Дуже важливими є стаття W. L. Tay «Kang Youwei, The Martin Luther of Confucianism and his Vision of Confucian Modernity and Nation» з , яка присвячена Кан Ювею, людині, яка відіграла важливу роль в процесі модернізації Китаю та А. F. Wright «Confucian personalities»⁴, як присвячена Кан Ювею та головним його ідеям 80-х років XIX ст.

Друга група спеціальних праць присвячена безпосередньо «політиці самопосилення», яка представлена працею В. A. Elman «Naval Warfare and the Refraction of China's Self – Strengthening Reforms into Scientific and Technological Failure, 1865-1895»⁵, в якій автор зазначає основні здобутки «політики самопосилення» та причини половинчастості реформ.

¹ Цзюн Ч. Императрица Цыси. Наложница, изменившая судьбу Китая. 1835-1908. Москва: Центрполиграф, 2016. 608 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2212964/> (дата звернення: 07.10.2022)

² Guo Y. J., He B. G. Reimagining the Chinese Nation: The "Zeng Guofan Phenomenon" // Modern China, 1999. Vol. 25, No. 2. pp. 142-170

³ Tay W. L. Kang Youwei, The Martin Luther of Confucianism and his Vision of Confucian Modernity and Nation // UTCP Booklet 17. 2010. P. 97-109

⁴Wright A. F. Confucian personalities. Stanford, California: Stanford University Press. 1962. P. 294-317

⁵ Elman B. A. Naval Warfare and the Refraction of China's Self – Strengthening Reforms into Scientific and Technological Failure, 1865-1895 // Modern Asian Studies. 2004. Vol. 38. No. 2. P. 283-326 URL: <https://www.jstor.org/stable/3876516> (дата звернення 13.02.2024)

Важливою для дослідження є праця китайського дослідника G. Zhao¹ в якій автор показує зміну самоідентифікацію маньчжурських правителів стосовно держави, якою вони управляють та зародження націоналістичних ідей, які набули поширення на початку XX ст.

Військові реформи та здобутки «політики самопосилення» представлені у працях О. В. Морозова², стаття якого присвячена модернізації воєнно-морського флоту завдяки закупці іноземних суден; українського історика, який займається дослідженням воєнної історії С. А. Фалько³, стаття якого присвячена діяльності військово-інструкторських місій європейців на Сході; історика В. С. Hacker⁴, який досліджував воєнну модернізацію та закупівлі іноземної зброї та історика R. J. Smith⁵, який досліджував діяльність військово-інструкторських місій в Feng-huang-shan, місцевості що знаходиться неподалік від Шанхаю, 1864-1874 роки він відзначає піком діяльності цих місій.

Важливою є праця японського дослідника М. Банно⁶, що присвячена витокам створення Цзунлі Ямень.

Економічним змінам під час «політики самопосилення» присвячені праця О. Є. Непомніна⁷, А. Feuerwerker⁸ та Ч. Hou⁹, які відзначали по занепад ремісництва та розвиток підприємницької діяльності, зокрема приватного підприємництва. Важливою для дослідження є дисертація дослідника Ч.

¹ Zhao G. Reinventing China: Imperial Qing Ideology and the Rise of Modern Chinese National Identity in the Early Twentieth Century // *Modern China*. 2006. Vol. 32, No. 1. pp. 3-30

² Морозов О. В. Імпорт кораблів для флоту Цінської імперії у 1870 – 1890-х р.р. // *Історія торгівлі, податків та мита*, 2017. № 1–2 (15–16). С. 114-126

³ Фалько С. А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень // *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 2(18). С. 41-64

⁴ Hacker B. C. The Weapons of the West: Military Technology and Modernization in 19th-Century China and Japan // *Technology and Culture*. 1977. Vol.18. No.1 p. 43-55

⁵ Smith R. J. Foreign – Training and China's Self – Strengthening: The Case of Feng-Huang-Shan, 1864-1873 // *Modern Asian Studies*. 1976. Vol. 10. No. 2. P. 195-223

⁶ Banno M. China and the West 1858 – 1861 The origins of the tsungli yamen. Cambridge, Massachusetts: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1964, 367 p.

⁷ Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая 1894 - 1914. Москва: Наука, 1980. 370с.

⁸ Feuerwerker A. The Chinese economy, ca. 1870-1911. Ann Arbor: University of Michigan Center for Chinese Studies. 1969. 96 p.

⁹ Hou Ch. M. Some Reflections on the Economic History of Modern China (1840-1949) // *The Journal of Economic History*. 1963. Vol.23 No. 4. P. 595-605

Робуп¹, що присвячена діяльності китайської освітньої місії, в рамках співробітництва з США.

Третя група спеціальних праць присвячена міжнародним відносинам у період проведення «політики самопосилення», представлених колективними працями Булик М. та Гаврилової Н.², та Нарочницького А. Л., Губера А. А. та ін.³, в яких відображені основні події в зовнішній політиці Китаю та колоніальні зазіхання країн Заходу та Японії, висвітлена франко-китайська та японсько-китайська війна. Серед праць, які присвячені міжнародним відносинам слід відзначити праці українських дослідників стаття Н. Бідзіля⁴ та дисертацію О. В. Набоки⁵, що відображають східний напрям колоніальної політики західноєвропейських країн та США. Особливої уваги також заслуговує праця Ф. А. Тодера⁶, в якій автор всебічно розглядає історію розвитку о. Тайвань(Формози), через виникнення «тайваньської проблеми» - боротьби країн Заходу та Японії з володіння цим островом, який виступав данником Китаю.

Отже, історіографічна база дипломного дослідження представлена рядом узагальнюючих праць та трьома основними великими групами спеціальних робіт, які відображають різні аспекти «політики самопосилення», а також історичні портрети видатних політичних діячів того часу, які відіграли важливу роль у модернізаційних процесах другої половини XIX ст. в Китаї.

Як ми бачимо, серед спеціальних праць що присвячені основним реформам у період «політики самопосилення» найбільше праць, які присвячені військово-економічним аспектам проблеми, що відображає її суть, а тема

¹ Robyn Ch. BUILDING THE BRIDGE. The Chinese Educational Mission to the United States: A Sino-American Historico-Cultural Synthesis, 1872-1881. dissertation for the degree of Master of Philosophy, Hong Kong, 1996. P. 18-72

² Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2019. 233 с.

³ Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. 327 с.

⁴ Бідзіля Н. Боротьба Великої Британії, Росії та Німеччини за сфери впливу в Азії в останній третині XIX ст. // Міжнародний науковий вісник. 2020. Вип. 2(22). С. 53-64

⁵ Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.: дис. ... док. іст. наук. Старобільськ. 2016. С. 170-227

⁶ Тодер Ф. А Тайвань и его история (XIX в.). Москва: «Наука». Глав. ред. вост. лит., 1978. 343 стр.

реформ в освітній та науковій сфері представлена невеликою кількістю досліджень.

Джерельна база дослідження представлена двома великими типами джерел: джерелами офіційного походження та джерелами особового походження.

Серед **джерел офіційного походження** слід виділяти три групи джерел, зокрема офіційні документи цінського уряду, тайпінів та міжнародні договори.

Серед офіційних документів цінського уряду слід відзначити ініціативу князя Гуна щодо створення в січні 1861 року Цзунлі Ямень¹, план модернізації Фен Гуйфеня “Про виробництво іноземної зброї”², тобто це і є план «політики самопосилення», ініціатива Цзен Гофаня та Лі Хунчжана у 1871 році щодо запровадження китайської освітньої місії³ та листи Лі Хунчжана щодо її припинення та причин цього осокowego завершення⁴ тощо. Ці документи присвячені різним аспектам «політики самопосилення», зокрема від плану до етапів здійснення в різних сферах. Також важливими є документи місії А. Бурлінгейма⁵, в яких розповідається про спроби перегляду нерівноправних договорів.

Друга група джерел офіційного походження представлена такими документами як серія документів що відображають ідеологію тайпінів та їх основну місію⁶, внутрішню політику Тайпін Тянго⁷, листування між тайпінами та представниками країн Заходу⁸, тобто зовнішня політика тощо. Ці джерела розкривають різні аспекти тайпінського повстання, зокрема внутрішнє управління, зовнішню політику та ідеологію тощо.

¹Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 47-49

²Ibidem, P.52-54

³ Ibidem, P. 91-93

⁴ Ibidem, pp. 94-95

⁵The Burlingame mission: a political disclosure, disclosure supported by official documents. Shanghai, London, New York. 1872. 925 p.

⁶ Тайпинское восстание 1850-1864. Сборник документов. Москва: Издательство восточной литературы.1960. Стр.129-189

⁷ Там же, Стр. 63-95

⁸Там же, Стр. 121-128

Третя група джерел – це міжнародні договори, зокрема мирні договори між імперією Цін та країнами Заходу, Російською імперією та Японією, які були нерівноправними за своєю суттю та не вигідними для китайців. Першим нерівноправним договором став Наньцзинський мирний договір 1842 року¹. Після цього договору цінський уряд підписав ще багато нерівноправних договорів, які призводили до його поступового закабалення. Серед таких договорів слід відзначити Тяньцзінські договори 1858 р. (між Китаєм та Великою Британією², Францією³, Російською імперією⁴, США⁵); в травні 1858 року під час підписання Айгунського договору⁶ та вересні 1864 році було підписано Чугучакський протокол⁷ між імперією Цін та Російською імперією стосовно кордонів. Також значним досягненням місії А. Бурлінгейма став щодо перегляду нерівноправних договорів став договір 1868 року⁸, але він діяв недовго через посилення антикитайських настроїв в Америці. Договором, який підтвердив крах «політики самопосилення» став Сімоносекський договір 1895 року⁹ і т. д. Загалом імперія Цін за ці роки підписала велику кількість нерівноправних договорів, тому що країни Заходу дуже швидко скористалися зразками британо-китайських договорів.

¹ Сергійчук І.М. Китай у нові та новітні часи: Практикум: Навчальний посібник. Суми: ВТД “Університетська книга”. 2006. С. 103-106

²Treaty of Tientsin [Tianjin]. 26. 06. 1858. Britain / China’s External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160617053909/http://www.chinaforeignrelations.net/node/144> (дата звернення 13.02.2024)

³ Ibidem, France URL:<https://web.archive.org/web/20160305022918/http://chinaforeignrelations.net/node/162> (дата звернення 13.02.2024)

⁴Ibidem, Russia URL:<https://web.archive.org/web/20160306012334/http://chinaforeignrelations.net/node/233> (дата звернення 13.02.2024)

⁵Ibidem ,USA URL:<https://web.archive.org/web/20160304224140/http://chinaforeignrelations.net/node/206> (дата звернення 13.02.2024)

⁶Treaty of Aigun 1858 / China’s External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160304055349/http://www.chinaforeignrelations.net/node/204> (дата звернення 15.02. 2024)

⁷Protocol of Chuguchak. 1864. / China’s External Relations – a History. 2016 URL:
<https://web.archive.org/web/20160305042638/http://chinaforeignrelations.net/node/235> (дата звернення 15.03.2024)

⁸Burlingame Treaty. 1868. URL: <https://history.iowa.gov/sites/default/files/history-education-pss-war-burlingame-transcription.pdf> (дата звернення 19.04.2024)

⁹Treaty of Simonoseki. 1895/ China’s External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160314100741/http://chinaforeignrelations.net/node/182> (дата звернення 19.04.2024)

Серед джерел особового походження слід відзначити записки подорожей, написаних європейцями під час їхнього перебування в Китаї. В цих записках можна знайти інформацію про повсякденне життя, традиції та ставлення іноземців до цієї держави та її мешканців. Для дипломної роботи вартими уваги стали записки Катрін де Бурболон¹, яка перебувала в цінській державі зі своїм чоловіком. Її відгук про цю країну був скоріше негативним. Наприкінці XVIII ст. лорд Дж. Макартней (Макартні) відвідав імперію Цін з дипломатичною місією. Дж. Стаутон, один з учасників місії, у третьому томі книги “Путешествие во внутренность Китая и в Тартарию учиненное в 1792м, 1793м, 1794м годах лордом Макартнеем”² описав традиційний прийом послів у Китаї. Вартими уваги при проведенні дослідження є записи Д. В. Путяті³, який був інформатором головного штабу Російської імперії: збирав інформацію географічне положення, сухопутні війська та воєнно-морський флот.

Важливою групою джерел особового походження стали мемуари політичних діячів, зокрема книга Yung W.⁴ про його життя та діяльність в Китаї та Америці. У своїх мемуарах детально описав про китайську освітню місію в США, членом якої був він сам. Мемуари імператриці Цисі⁵, в яких описується її шлях від наложниці до правительки Китаю. Особливу увагу представляють мемуари Лі Хунчжана⁶, з яких ми маємо змогу дізнатися про нього не як політика та військового, а про людину яка писала твори тощо.

Серед джерел особового походження слід також відзначити праці діячів того часу, які досліджували біографії політиків того часу, які зробили вагомий

¹ де Бурболон К. Записки о Китае. Санкт-Петербург: Типо-литография П. И. Шмидта, 1885. 322 с.

² Стаутон Дж. Путешествие во внутренность Китая и в Тартарию учиненное в 1792м, 1793м, 1794м годах лордом Макартнеем. Москва: типография Христофа Клаудия, 1805 с.38-101
URL:<https://play.google.com/books/reader?id=xl5kAAAACAAJ&pg=GBS.PA110&hl=ru> (дата звернення 09.08.2022)

³Путята Д. В. Китай. Очерки географии, экономического состояния, административного и военного устройства Срединной Империи и военного значения пограничной съ Россіей полосы. Санкт-Петербург: Военная Типография (въ зданіи Главнаго Штаба). 1895. Стр. 204-22

⁴ Yung W. My Life in China and America. New York: Henry Holt and Company, 1909. 308 p.

⁵ Bland J.O.P., Backhouse E. China Under the Empress Dowager: The History of the Life and Times of Tzu Hsi. London: London William Heinemann. 1910. 386 p.

⁶ Mannix W. F. Memoirs of Li Hung Chang. Boston, New York: Houghton Muffin Company.1913. 432 p

внесок у модернізацію імперії Цін, зокрема слід відзначити праці Ц. Ч. Лян¹ та А Little², писали про історію життя Лі Хунчжана. Не менш важливою є праця Кан Ювея «Датун шу»³, про його ідею шляху розвитку Китаю та модернізаційних процесів в усіх сферах суспільного життя.

Таким чином, джерельна база дослідження представлена офіційними джерелами (указами, міжнародними договорами, документами тайпінської держави) та джерелами особового походження (записками подорожей до Китаю, мемуарами, та працями політичних діячів того часу). Серед джерел офіційного походження представлена велика кількість міжнародних договорів, що зумовлене активною колоніальною політикою країн Заходу та військовими поразками Китаю.

Джерельна база дослідження є достатньою і дає можливість всебічно висвітлити тему дослідження.

Методологія та методи дослідження. В дипломній роботі використовуються наукові принципи, які спрямовані на об'єктивне та всебічне висвітлення подій та процесів, які характерні для історичного розвитку Китаю у другій половині XIX ст. І першим науковим принципом є принцип історизму, який дозволяє розглянути модернізаційні процеси в Китаї в динаміці їх розвитку. Другим важливим науковим принципом є принцип об'єктивності, тобто відображення подій та процесів з неупередженості позицій автора.

У ході виконання дослідження використовувалися **загальнонаукові методи**, зокрема аналіз та синтез при дослідженні основних етапів реалізації «політики самопосилення»; **спеціально-історичні методи**, зокрема історико-генетичний, досліджуючи причинно-наслідковий зв'язок нового політичного курсу та його вплив на подальший процес модернізації; історико-типологічний, при виокремленні періодів «політики самопосилення» та їх

¹ Лян Ц. Ч. Лихунчжань или политическая история Китая за послѣднія 40 лѣтъ / пер с кит. А. Н. Вознесенскій и Чжанчинтунъ. Санкт-Петербург: В. Березовскій Комиссіонеръ военно-учебныхъ заведений. 1905. 346 стр. URL: <https://archive.org/details/likhunchzhanili00liangoog/page/n7/mode/2up> (дата звернення 20.05.2023)

² Little A. Li Hung-Chang. His Life and Times. London: CASSELL & COMPANY. 1903. 404 p.

³ Та T'ung Shu. The One World Philosophy of K'ang Yu-wei / Tr. by L. G. Thompson. London: Allen & Unwin, 1958. 300 p

характеристиці; **міждисциплінарні методи**, зокрема методи психології, а саме дослідження емоцій, які використовувалися при дослідженні джерел офіційного та особового походження.

Наукова новизна дипломного дослідження полягає насамперед у використанні міждисциплінарного методу дослідження емоцій, завдяки якому можна зробити висновок про те, що цінська влада сама гальмувала процес модернізації, зокрема у своїх ініціативах модернізації наголошували на вищості китайської культури та філософії, виставляли країни Заходу варварами, формуючи негативне ставлення до них серед місцевого населення. Позиція «західників» та консерваторів, незважаючи на нібито протилежні точки зору насправді були однаковими, тобто були спрямовані проти модернізації. Розгляд «політики самопосилення» як першого досвіду модернізації, як першої спроби реформування Китаю з часів Середньовіччя, що заклала основу для подальшої модернізації держави та зародження націоналістичних ідей.

У ході проведення дослідження було доповнено причини та фактори, які сприяли проведенню «політики самопосилення» та її краху, зокрема про привабливість Китаю для колонізаторів, слабку еліту та правителів, деморалізацію суспільства внаслідок вживання опіуму та зростання рівня злочинності, зокрема крадіжок, вбивств, проституції тощо.

Структурно дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, в кожному з яких по три підрозділи, висновку, списку джерел та літератури, резюме.

Розділ 1. «Політика самопосилення»: передумови та основні етапи реалізації

1.1. Передумови виникнення «політики самопосилення»: Китай у 40-60-х роках XIX ст.

«Опіумні» війни та насильницьке «відкриття» Китаю стало поворотним моментом в історії розвитку Китаю та лакмусовим папірцем проблем в зовнішній та внутрішній політиці. З цього часу китайська еліта почала усвідомлювати необхідність проведення реформ, але їх розробка та реалізація затягнулася на десятиліття.

Передумовами та основними причинами для початку модернізації Китаю стали значні проблеми у зовнішній та внутрішній політиці, зокрема ганебні поразки в «опіумних» війнах та підписання принизливих нерівноправних договорів, які «відкривали» країну для іноземного впливу, що загрожувало втратою для держави незалежності, а для правлячої еліти – влади, статусу та багатств. Серед внутрішніх проблем слід зазначити напружені відносини між китайцями та цінською владою, що призводили до проявів внутрішнього сепаратизму, який у свою чергу сприятиме зміні владної верхівки, що і викликало занепокоєння у вищих ешелонах влади, криза старого порядку, тобто політична та соціально-економічна криза, викликані династійною кризою, корупцією, зокрема фаворитизм та розгалужений бюрократичний апарат, та невтручанням імператора у справи держави, тобто усі справи вирішували чиновники чи фаворити імператора, незнанням реальної ситуації внаслідок самоізоляції та відчуття вищості; відсутністю модернізації техніки, тобто користувалися тією що була виготовлена за зразками XVI - XVII ст., невелика кількість промисловості, поширенням опіуму та зростанням злочинності тощо. Про що зазначав у своїй статті С. В Набока¹, яка присвячена модернізаційним процесам на Сході у XIX - XX ст. Розглянемо зазначені причини більш детально.

¹Набока С. В. Модернізаційні процеси та реформаторська практика в країнах Близького і Середнього Сходу й державах конфуціанського світу // Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 4(4). С. 54-55

Згідно Наньцзинського договору 1842 року¹, який було підписано на Півдні Китаю у місті Наньцзин², цінська влада мала відкрити п'ять портів: Кантон (Гуанчжоу), Амої, Фучжоу, Нінбо та Шанхаї; сплатити величезні суми контрибуції, дозволити перебування іноземців на території зазначених портів, відтепер іноземні купці мали право торгувати не тільки з організацією Кохонг, вводилися постійні митні тарифи та ввіз та вивіз продукції, втратив Гонконг, а про його значення для британської політики зазначав російський письменник І. О. Гончаров³, у французькому варіанті договору до цих усіх пунктів додавався дозвіл на діяльність місіонерів. Ця серія договорів загострила і без того напружені відносини різних етнічних груп з офіційною владою.

Напружені відносини між китайцями та цінською владою спостерігалися ще з середини XVII ст., коли пала династія Мін під час маньчжурського завоювання. Цін та Китай (ханці, хоча на території династії Мін проживали й інші етнічні групи) розумілися як різні поняття, які не ототожнювалися. Після завоювання Китаю маньчжурами та розширенням території, вони почали прирівнювати Цін та Китай і згодом ці поняття стали синонімами. З XVIII ст. Китай став сприйматися владою як мультиетнічна держава, тобто окрім ханців проживали також й інші етнічні групи. На що вказував у своїй статті Ган Чжао⁴. Але на практиці це ототожнення Цін та Китаю було номінальним. Так, маньчжури не проводили змін у сферах суспільного життя, тільки було створено систему «вісім прапорів» - військово-адміністративна організація цінської влади, що передбачала поділ на вісім різних частин і у кожного в цій системі були свої права та обов'язки. На практиці ж маньчжури мали ряд привілеїв порівняно з китайцями чи іншими етнічними групами, які хоч і обіймали керівні посади, але при прийнятті рішення імператор спирався на

¹ Сергійчук І.М. Китай у нові та новітні часи: Практикум: Навчальний посібник. Суми: ВТД "Університетська книга". 2006. С. 103-106

² 南京(nánjīng) – буквальный переклад «південна столиця». Під час транслітерації виникли певні розбіжності, тому зараз існує дві назви цього міста- Нанкін та Наньцзин. Тут і далі використовуватиметься назва Наньцзин.

³ Сергійчук І.М. Китай у нові та новітні часи: Практикум: Навчальний посібник. Суми: ВТД "Університетська книга". 2006. С. 106 - 107

⁴ Zhao G. Reinventing China: Imperial Qing Ideology and the Rise of Modern Chinese National Identity in the Early Twentieth Century // Modern China. 2006.Vol. 32, No. 1. pp. 3-30

думку маньчжурських чиновників, в армії все було так само. Окрім цього відбувалося повернення до китайських традицій, а тому інтелектуали того часу зазнавали переслідувань, якщо їх твори не відповідали маньчжурській ідеології, яку або не визнавали, або просто критикували. Про що зауважували у своїх працях О. Є. Непомнін¹, А. В. Меліксетов². Також запроваджувалися інші стандарти зовнішності, зокрема для чоловіків обов'язковою стала зачіска за маньчжурським зразком, тобто це поголена голова, але залишали невелику частину волосся, яку заплітали в косу, запровадження змін в одязі; існувала заборона шлюбів між китайцями та маньчжурами. Детальніше про зміни в зовнішності та традиціях після завоювання маньчжур можна знайти в маніфесті Ян Сюціна та Сяо Чаогуя³. Вже за цими фактами ми бачимо, що існувала нерівність між різними етнічними групами, хоча офіційно влада говорила про рівність, що ставало причиною невдоволення народу, неприйняття цінської влади.

Після програшу «Опіумної війни» 1839/40-1842 років та підписання серії нерівноправних договорів, згідно яких на плечі народу лягли виплати контрибуцій, тобто вводилися величезні податки, а також обезземелення селян, неврожаї, внаслідок кліматичних причин тощо ці напружені відносини досягли свого апогею і вилилися у серію антицінських повстань серед яких найбільшим та наймасовішим стало повстання тайпінів, яке тривало з 1850 по 1864 рік, а зародилося воно на Півдні Китаю, де економічна криза внаслідок «опіумної» війни була найбільш відчутною, а хакка⁴ зазнавали дискримінації. Відносини між Півднем Китаю та цінською владою завжди були непростими, починаючи з маньчжурського завоювання, адже вони довго і відчайдушно оборонялися проти загарбників. Про що зазначалося в колективній монографії

¹Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. с. 106-122; 309-326

²История Китая: Учебник / Под ред. А. В. Меликсетова. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. 283-295

³ Тайпинское восстание 1850-1864. Сборник документов. Москва: Издательство восточной литературы.1960. С. 21-24

⁴ Етнічна група, що проживали на Півдні Китаю

«Этническая история китайцев XIX – начале XX века»¹. Основною метою повстання стала боротьба селян проти феодального гніту та варварів, як вони називали маньчжур, панівних традицій свого часу, тобто проти зачіски за маньчжурським зразком, культу предків чи бинтування ніг для жінок. Але також це була реакція населення на насильницьке «відкриття» Китаю країнами Заходу та розширення їх впливу на державу. Ватажком цього повстання став Хун Сюцюань, що походив з родини фермера. Його вчення базувалося на принципах рівності та справедливості, що проголошувалися давньокитайськими філософами, й середньовічних християнських ідеях, зокрема протестантизму, що проповідувалося місіонерами країн Заходу. Його прагненням було модернізувати державу та позбавити її маньчжурського впливу.

Після захоплення Наньцзиню, тайпіни проголосили утворення своєї держави – «Тайпін тяньго»² (з кит.). Про це зазначав Р. Г. Ветч³. В цей час позиція країн Заходу була нейтральною, що було обумовлено Кримською війною 1853-1856 років, а тому справи Сходу відійшли на другий план. Вони вели співробітництво з тайпінами, про що свідчать листування між тайпінами та представниками країн Заходу⁴, щодо закупки продовольства, зброї, встановлення дипломатичних відносин тощо. З цього ми можемо бачити певні коливання британців та французів щодо будування відносин з тайпінами, які доволі активно воюють з цінською владою і поки перемога на їхньому боці і яких можна використати у своїх цілях, чи з маньчжурами, але які не йдуть на поступки у поглибленні «відкриття» своєї держави для міжнародного співробітництва та розширення прав іноземців на їх території. В той же час з консервативно налаштовані шенші та селяни сформували загони для боротьби з тайпінами серед яких особливо відзначилися загони під керівництвом Лі

¹Этническая история китайцев в XIX – начале XX века / М. В. Крюков, Малявин В. В., Софронов М. В., Н. Н. Чебоксаров. Москва: «Наука» Изд. фирма «Вост. лит.», 1993. С. 16-18

² 太平天国 (tàipíng tiānguó) - « Небесне царство великого благоденства», яке було проголошене тайпінами і столицею якого стало місто Наньцзин

³Gordon Ch. G., Vetch R. H. Gordon's Campaign in China. London: Chapman and Hall. 1900. P. 9-12

⁴Тайпинское восстание 1850-1864. Сборник документов. Москва: Издательство восточной литературы. 1960. Стр. 121-128

Хунчжання, Цзен Гофаня та Цзо Цзунтаня, які пізніше стануть ідеологами «політики самопосилення». Після проголошення Хун Сюцюанем закону «Про заборону вживання опіуму»¹ намітився певний розлад у відносинах між тайпінами та країнами Заходу, що було обумовлене втратою можливості продажу опіуму - головного і найбільш прибуткового товару під час торгівлі зі Сходом. З цього часу європейці починають змінювати свої погляди стосовно тайпінів. Одночасно з цими подіями спалахує друга «опіумна» війна 1858-1860 років, яка завершується підписанням ще серії нерівноправних договорів, зокрема Тяньцзінських договорів 1858 р. (між Китаєм та Великою Британією², Францією³, Російською імперією⁴, США⁵), згідно яких встановлювався принцип рівності між сторонами при офіційних зустрічах та листуванні, в британській версії договору ст. 3, що є певним натяком на дипломатичну місію Дж. Макартні (Макартнея)⁶, відкрити порти Цюньчжоу та Чаочжоу в провінції Гуандун, Тайвань (Формоза), Денчжоу в провінції Шаньдун, Наньцзинь, в яких діятимуть ті ж права, що і в інших відкритих портах, згідно Нанкінського договору, розширити права іноземців на своїй території, в російському варіанті договору пропонувалося розглянути питання про кордони і пізніше його вирішити, що і було зроблено в травні 1858 року під час підписання Айгунського договору⁷. Через події на р. Байхе було відновлено бойові дії, тому договір так і не було ратифіковано. В 1860 р. через захоплення британо-французькими військами Пекіну відбулися переговори, які завершилися

¹ Там же, Стр. 67

²Treaty of Tientsin [Tianjin]. 26. 06. 1858. Britain / China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160617053909/http://www.chinaforeignrelations.net/node/144> (дата звернення 13.02.2024)

³ Ibidem, France URL:<https://web.archive.org/web/20160305022918/http://chinaforeignrelations.net/node/162>
(дата звернення 13.02.2024)

⁴Ibidem, Russia URL:<https://web.archive.org/web/20160306012334/http://chinaforeignrelations.net/node/233>
(дата звернення 13.02.2024)

⁵Ibidem ,USA URL:<https://web.archive.org/web/20160304224140/http://chinaforeignrelations.net/node/206>
(дата звернення 13.02.2024)

⁶ Стаутон Дж. Путешествие во внутренность Китая и в Тартарию учиненное в 1792м, 1793м, 1794м годах лордом Макартнеем. Москва: типография Христофа Клаудия.1805 с.38-101
URL:<https://play.google.com/books/reader?id=xl5kAAAAcAAJ&pg=GBS.PA110&hl=ru> (дата звернення 09.08.2022)

⁷Treaty of Aigun 1858 / China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160304055349/http://www.chinaforeignrelations.net/node/204> (дата звернення 15.02. 2024)

підписанням Пекінських договорів, які ратифікували Тяньцзіньські договори та вирішено територіальні питання між Китаєм та Російською імперією: Уссурійський край стає територією росіян. Як ми бачимо вже тоді намітилися певні зміни у відносинах між країнами Заходу та тайпінами не на користь останніх.

Паралельно з тайпінським повстанням спалахує повстання няньцзинів під проводом Чжан Лесіна, яке носило здебільшого локальний характер, тобто на центрально-східній частині Китаю. Няньцзині тісно співпрацювали з тайпінами, що відволікало цінські війська від «Тайпін Тянго»¹. Окрім цього в Шанхаї спалахнуло повстання «Союзу малих мечів» під проводом Лю Лічуаня, причинами якого став феодальний гніт та іноземці, які заради створення комфортного проживання руйнували священні місця для шанхайців. Повстанці проголосили власну державу «Да Мін го»², з кит. «Велика держава Мін», та тісно співпрацювали з тайпінами. Що зауважував у своїй монографії В. С. Кузес³.

Це були найбільші повстання, але існувало й багато інших, які були меншими за своїми масштабами, та всі вони були придушені цінськими військами. Антицінські «бунти» мали здебільшого локальний характер, тобто майже не співпрацювали з іншими групами повсталих, не мали чіткої програми дій, достатньої кількості зброї та ресурсів тощо.

Після смерті Мінньїна, імператора Даогуана, його наступником став Ічжу, девіз правління якого був Сяньфен, який був досить поганим правителем. Його правління розпочалося з придушення повстання тайпінів, складного періоду, до якого імператор не був готовим: Сяньфен був розбещеним, розпусним, кутив опіум і поширював його серед правлячої еліти, що підривало його авторитет як правителя, надавав керівні посади своїм фаворитам та братам,

¹Фань Вень-Лань. Новая история Китая. Том 1. 1840-1901/ пер. с кит. Р. В. Вятлина, Б. Г. Мудрова, В. Я. Сидихменова, В. Ф. Сорокина, ред. В. Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955. Стр. 186

²Кузес В. С. Шанхайское восстание «Союза малых мечей» 1853-1855. Москва: «Наука». Глав. ред. вост. лит., 1980. С. 166-167

³Там же, 198 стр.

тобто фактично не брав участі у вирішенні важливих державних справ і сприяв процвітанню корупції як у вищих ешелонах влади так і в провінціях. У цей період важливу роль відігравала наложниця імператора Цисі, яка навпаки досить сильно цікавилася політикою та поступово з нею Ічжу радився стосовно справ держави. Після смерті Сяньфена у 1861 році Цисі активно почне боротьбу за укріплення своїх позицій як регента свого сина Цзайчуня, девіз правління Тунчжи, на що вказували В. Я. Сидихменов¹, В. С. Кузнецов² та Цисі у своїх мемуарах³. Поступово Цисі позбавиться претендентів на роль регентів усіх членів ради регентів і стане одноосібною правителькою Китаю, яка була налаштована проти країн Заходу. Цей період смуту значно послабить державу, що сприятиме досить повільному придушенню повстань та стабілізації ситуації в державі. Зазначені події і підштовхнули правлячу еліту та інтелектуалів того часу до необхідності проведення реформ, а тому почали розроблятися плани шляхів модернізації, тобто як саме це все реалізувати і в яких сферах у першу чергу. Загалом існувало три шляхи розвитку реформації Китаю: модернізаційний, реформістський та консервативний.

Модернізаційний шлях розвитку або як його ще називали шлях «західників», який пропонували Вей Юань, Фен Гуйфень, Лі Хунчжан за підтримки князя Гуна (Ісінь). Вони виступали за використання науково-технічних досягнень країн Заходу, але ідеологія мала залишатися суто конфуціанською, тобто потрібно було в працях попередників шукати причини та шляхи вирішення проблем, зокрема цю думку розвивав Вей Юань. Для його поглядів характерним було поєднання конфуціанства та даосизму, а також дослідженням історії та повсякденного життя європейців. Про що зазначає у своїй монографії дослідниця Дж. К. Леонард⁴

¹Сидихменов В.Я. Маньчжурские правители Китая. Москва: Наука, 1985. с. 94-97

²Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // Вопросы истории. 2003. № 12. С 62-85

³Bland J.O.P., Backhouse E. China Under the Empress Dowager: The History of the Life and Times of Tzu Hsi. London: London William Heinemann. 1910. P. 1-40

⁴Leonard J. K. Wei Yuan and China's Rediscovery of the Maritime. Cambridge (Massachusetts), London: World Harvard University Press, 1984. P.12-33; P. 184-203.

Важливим теоретиком планів «західників» став Фен Гуйфень, який і запровадив поняття «tzu-ch'iang» (у перекладі “самопосилення”)у своєму есе “Про виробництво іноземної зброї”¹. «Самопосилення» держави він вбачав у використанні науково-технічних досягнень Заходу, зокрема використовувати іноземну зброю та згодом налагодити її виробництво в цінській державі. Також він пропонував реформацію у сфері освіти, тобто мало б бути створено бюро перекладів, тобто школи, де б викладалися західні науки запрошеними іноземними викладачами, але ці вчителі мали б вивчати історію Китаю, що вже говорить про процес пізнання іноземцями історії та культури Китаю, а китайцями – країн Заходу. Цієї думки дотримувався також Вей Юань. Фен Гуйфень вважав, що цінський народ за рівнем інтелекту значно переважає західний, просто основна проблема відставання техніки обумовлюється неефективним використанням розумового потенціалу, тобто заняття каліграфією та цитування великих мудреців минулого не сприяли науково-технічному прогресу. В його есе вже можна побачити всі стереотипні уявлення про країни Заходу, які існували на той час, тобто їх вважали варварами, що конструювало тогочасну реальність сприйняття світу та роль цінської держави в ньому. Цієї позиції притримувалися усі «західники».

Реформаторський шлях розвитку Китаю, який пропонував Жун Хун (також відомий як Yung Wing), передбачав насамперед поєднання британських та китайських знань і досвіду управління державою, але без перетворення Китаю на колонію, тобто реформування війська, згідно наукових принципів, відкрити школи для тренування майбутніх військових, реформувати військово-морський флот, а також освітню систему, тобто створити систему шкіл, де головним підручником мала стати Біблія, провести банківську реформу, запровадивши стандарт мір та ваги. Це були пропозиції

¹ Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P.52-54

Жун Хуна тайпінцям, але це все не було реалізовано, про що він писав у своїй книзі «My life in China and America»¹.

Хун Женгань - один із лідерів тайпінського повстання (упродовж 1859-1864 рр.) був троюрідним братом Хун Сюцюаня і поділяв його ідеї, але до 1859 року не брав активної участі в тайпінському повстанні. Протягом 1852-1854 років перебував у Гонконзі, де мав дуже тісні контакти з європейськими місіонерами, особливо зі шведським місіонером Теодором Гамбергом, також мав зв'язки з Лондонським місіонерським товариством. Під час свого перебування у Гонконзі він вивчав не тільки теологію, а й географію та всесвітню історію, окрім цього цікавився британським правом. Про що зазначалося у статті «Hung Jen-Kan, Taiping Prime Minister, 1859-1864»². Доступ до західних знань сприяв появі варіанту модернізації³, який запропонував Хун Женгань у 1859 році. Він полягав у реформуванні держави за європейським зразком, тобто відмінити певні традиції, наприклад, довгі нігті у жінок, як ознака їх статусу, каліграфії та живопису приділяти менше часу, а натомість розробляти наукові прилади та активно їх використовувати, а також будувати залізниці, пароплави, поштові станції, відкривати лікарні, друкувати та поширювати газети, фінансові реформи, зокрема відкриття банків тощо. Його ідеї ніколи не будуть реалізовані в період тайпінського повстання, але пізніше, в період «політики самопосилення» - частково втілять. Та найприйнятнішим для більшої частини шенши був третій варіант, тому що він обіцяв для них та їхнього статусу стабільності.

Консервативний шлях розвитку цінської держави, запропонований Чжан Чжидуном мав доволі багато прихильників, тому що він не передбачав ніяких докорінних змін, а також спочатку підтримувався Цісі, але не довго. Консерватори заперечували використання досягнень країн Заходу, а деякі

¹Yung W. My Life in China and America. New York: Henry Holt and Company, 1909. P. 58-67, 96-113

² So K.-W., Boardman E. P., Ch'iu P. Hung Jen-Kan, Taiping Prime Minister, 1859-1864 // Harvard Journal of Asiatic Studies. 1957. Vol. 20, No. 1/2. pp. 262-294

³ Teng Ssuyu., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 55-59

навіть пропонували припинити дипломатичні відносини з іноземними державами. Ці ідеї розвивалися в основному в центральній частині Китаю, яка зазнала величезних збитків через зміщення торгівельних шляхів, що було зумовлене іноземним втручанням і перетворенням Шанхаю на новий торгівельний та культурний центр життя. На що вказували О. Є. Непомнін¹ та В.-Л. Фань².

Як ми бачимо, Китай в 40-60-х роках XIX ст. мав ряд зовнішньо- та внутрішньополітичних проблем, які суттєво послабили державу та гальмували процес її модернізації. Розуміючи необхідність реформації, правляча верхівка та інтелектуали того часу запропонували свої плани виходу держави зі стану кризової ситуації та подальшого шляху її розвитку. Так оформилися три основні напрямки: модернізаційний, реформістський та консервативний.

Вибір подальшого шляху не проходив гладко, що було зумовлено протиріччями всередині правлячої верхівки, зокрема боротьбою за владу між регентами малого імператора та між чиновниками, які боялися втратити свої привілеї, чим і користувалася Цзісі для зміцнення своїх позицій при владі. Гальмували цей процес також стереотипне уявлення цінської влади про країни Заходу, велика кількість повстань та друга «опіумна» війна 1856-1860 рр.

Таким чином, Китай у 1840-1850-х роках перебував у стані глибокої та затяжної кризи в усіх сферах суспільного життя, яка ще доповнювалася значною зовнішньою загрозою – країнами Заходу. Цінська правляча верхівка опиняється перед важким вибором модернізації країни або повалення династії. Саме тому було обрано шлях модернізації, але єдиного плану не було обрано, через протиріччя прихильників різних варіацій реформування країни. Та все ж таки ініціативи «західників» наприкінці 50-х років XIX ст. знаходили більше прихильності в лавах правлячої верхівки.

¹Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. С. 451-454

²Фань В.-Л. Новая история Китая. Том 1 1840-1901/Фань Вень-Лань пер.с кит. Р.В. Вятлина, Б.Г. Мудрова, В.Я. Сидихменова, В.Ф. Сорокина, ред. В.Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955.с. 292-295

1.2. I етап реалізації «політики самопосилення» (60-70-ті роки XIX ст.)

Після підписання Тяньцзінських та Пекінських договорів та викриття змови князя Чуня і Су Шаня й покарання його учасників «політика самопосилення» (自强运动 / 洋务运动)¹ набула офіційного забарвлення і розвивалася у трьох основних напрямках – реформах армії та військово-морського флоту, розвитку різних цивільних об'єктів, зокрема підприємств, залізниць та засобів зв'язку, зміни у сфері освіти.

Першим кроком її реалізації стало створення в січні 1861 року Цзунлі Ямень², аналогу міністерства закордонних справ, який мав управляти справами відносин з іноземними державами, тільки на період воєнних кампаній, як зазначалося в самому документі, за ініціативи князя Гуна та його соратників, зокрема Веньсяня та Гуйляня.

Передумовою створення цієї інституції стали програш Китаю в «опіумній» війні 1856-1860 років та підписання Тяньцзінських договорів 1858 р. та Пекінських договорів 1860 р., під час яких іноземні послы зазначали, що потрібно було заснувати офіційні дипломатичні установи для забезпечення рівноправних переговорів між державами, тобто вони критикували як приймали раніше іноземних послів у Бюро ритуалів. Окрім документу з ініціативою створення нового органу, князь Гун написав меморандум, який складався з шести статей, в яких засуджувалися непомірні амбіції Британії та Франції, критикував існуючу систему введення справ, коли зовнішньополітичні питання повідомлялися в таємних документах, про існування яких не знали як деякі чиновники в уряді так і провінційні високопосадовці тощо. Про що зазначав у своїй монографії японський дослідник М. Банно³.

¹自强运动 (zìqiáng yùndòng) – « рух (політика) самопосилення»/ 洋务运动 (yángwù yùndòng) – «рух за засвоєння іноземних справ» - назви «політики самопосилення» в Китаї, використовуються обидві.

²Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 47-49

³Banno M. China and the West 1858 – 1861 The origins of the tsungli yamen. Cambridge, Massachusetts: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1964, P. 210-212, 233-236

Процес створення Цзунлі Ямень також проходив не надто гладко, тому що в Китаї існувала централізована система управління, тобто існував центральний уряд, що складався з Гранд Секретаріату, який складався з ради принців та вищих чиновників, тобто з маньчжур, та шести відомств/міністерств, половину штату якого складали маньчжури, а половину – китайці. Адміністративно цінська держава була поділена на провінції, якими управляв намісник. Ця система мала ряд проблем, тому що між урядом та провінціями було досить погана комунікація, що породжувало масу непорозумінь, невиконання чи ігнорування наказів, незнання реальної ситуації в уряді та процвітання корупції. Для просування своєї ініціативи князю Гуну довелося шукати компроміс з урядом, натомість провінційні намісники навпаки підтримали ідею, тому що дуже часто не знали багато про певні рішення щодо зовнішньополітичних питань, тому що між центром та периферією була погана комунікація. Що відмічав у своїй монографії М. Банно¹, а також він оцінював цю ініціативу як спробу змін існуючої системи правління, додавши методів децентралізованого управління.

Таким чином, Цзунлі Ямень має важливе значення як перший крок на шляху модернізації Китаю та трансформації традиційного суспільства відповідно до реалій XIX ст.

Одним з найважливіших напрямків «політики самопосилення» стала воєнна модернізація, що передбачала реформування цінської армії за європейським зразком, діяльність іноземних воєнно-інструкторських місій, створення арсеналів, придбання західної зброї та боєприпасів, військових кораблів тощо. Розглянемо різні аспекти воєнної модернізації детальніше.

Цінська армія в XIX ст. перебувала у стані кризи: процвітання корупції та високі чини в армії за статусом, а не за вміннями, відсутність модернізації техніки, тобто з XVII ст. жодних змін, до цього також додалося куріння опіуму, що негативно позначалося на стані армії, зокрема бійці не хотіли воювати,

¹Banno M. *China and the West 1858 – 1861 The origins of the tsungli yamen*. Cambridge, Massachusetts: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1964, pp. 223-236

зростала кількість злочинів, які скоювали офіцери заради здобуття дози наркотиків тощо. З таким станом справ поразки в «опіумних» війнах стали неминучими, що і стало передумовою для реформації цінської військової системи. На що звертав увагу О. Є. Непомнін¹.

Перша спроба воєнно-інструкторських місій та навчання цінської армії відбулася в 1859 році, коли Китай попросив допомоги в Російській імперії, коли була загроза окупації британсько-французькими військами Пекіну. На допомогу була направлена група офіцерів на чолі з Н. П. Ігнат'євим, і хоча не було досягнуто значних результатів, це була важлива подія, яка, можна сказати, започаткувала діяльність воєнно-інструкторських місій в Китаї. Про що зазначав Фалько С. А.²

Пік діяльності воєнно-інструкторських місій припадає на 60 –ті – перша половина 70-х років XIX ст.³, тому що «західники» вбачали «самопосилення» держави у розвитку її військового потенціалу з метою дати відсіч іноземним загарбникам, а також паралельно з проведенням модернізації цінська влада була зайнята придушенням тайпінського повстання 1851-1864 років і сама вона не справлялася, а тому просила допомоги в країн Заходу. З цією метою була створена «армія, яка завжди перемагає» під командуванням Уорда та Гордона, в якій впродовж 1862-1864 років пліч-о-пліч боролися китайські та британсько-американські офіцери проти тайпінів та няньцзинів, про що відзначали Ч. Гордон⁴ та Фалько С. А.⁵ Після її розформування було створено у рамках проекту Feng-huang-shan⁶ (місцезнаходження на 25 км південніше

¹ Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. с. 106-122; 309-326

² Фалько С. А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень // Проблеми всесвітньої історії. 2022. № 2(18). С. 41-64

³ Smith R. J. Foreign – Training and China's Self – Strengthening: The Case of Feng-Huang-Shan, 1864-1873 // Modern Asian Studies. 1976. Vol. 10. No. 2. P. 195-223

⁴ Gordon Ch. G., Vetch R. H. Gordon's Campaign in China. London: Chapman and Hall. 1900. PP.26- 93

⁵ Фалько С. А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень // Проблеми всесвітньої історії. 2022. № 2(18). С. 41-64

⁶ Smith R. J. Foreign – Training and China's Self – Strengthening: The Case of Feng-Huang-Shan, 1864-1873 // Modern Asian Studies. 1976. Vol. 10. No. 2. P. 195-223

Шанхаю), де британські інструктори проводили організацію навчання цінської армії за європейським зразком. Цей проект реалізовувався впродовж 1864-1874 років, і мав як позитивні, але здебільшого негативні наслідки, що і призвело до провалу цього проекту. Це було зумовлено зазначеним вище становищем всередині цінської армії та антиіноземними настроями суспільства та правлячої еліти, а також відмінностей культурних та мовних особливостей цих країн, наприклад, у світогляді, морально-ціннісних орієнтирах тощо.

Головну роль у модернізації як країн Заходу так і Сходу відіграло створення військових установ, зокрема арсеналів та судноверф упродовж 60-х років XIX ст. в різних провінціях.¹ Найбільшим арсеналом у світі, за визначенням М. Райт, у 1870 році став Цзяннаньський арсенал в Шанхаї, провінція Цзянсу, що на Сході Китаю.² Він являв собою місце, де представлені індустриальні здобутки цінської держави в цей період, тобто виготовлялися за європейським зразком машини, а також науково-освітній центр.

Військово-морський флот в Китаї був розвинений дуже слабо, тому що ціни надавали перевагу насамперед боям на суші, а не в морі. Та не зважаючи на це, в межах «політики самопосилення» було зроблено відповідні кроки з реформування суднобудівництва. Упродовж 1868-1876 років будівництво пароплавів на Цзяннанському арсеналі було досить продуктивне, але вже на початку 1880-х пішло на спад. Окрім арсеналу суднобудування та навчання «західним» наукам розвивалося на військово-морській верфі Фучжоу, на якій також пік діяльності припав на 60-70-ті роки.³

Отже, воєнна модернізація певною сприяла проникненню в Китай іноземних технологій виробництва зброї, наукові досягнення, але у той же час

¹Hacker B. C. The Weapons of the West: Military Technology and Modernization in 19th-Century China and Japan // Technology and Culture. 1977. Vol.18. No.1 p. 43-55 URL: <https://www.jstor.org/stable/3103204> (дата звернення 09.11.2023)

²Citation: Smith R. J. Foreign – Training and China’s Self – Strengthening: The Case of Feng-Huang-Shan, 1864-1873 // Modern Asian Studies. 1976. Vol. 10. No. 2. P. 292

³Smith R. J. Foreign – Training and China’s Self – Strengthening: The Case of Feng-Huang-Shan, 1864-1873 // Modern Asian Studies. 1976. Vol. 10. No. 2. P. 195-223

це був і певний провал, тому що не були враховані імідж іноземців в цінському суспільстві та реальна ситуація при реформації за західним зразком.

Усі свої сили цінська влада направляла на розвиток оборонної системи, але Лі Хунчжан зрозумів, що потрібно розвивати також й цивільні об'єкти, саме тому в країні почала розвиватися промисловість, пароплави та залізниці, але цей процес виявився складним через те, що Китай був непідготовлений до індустріалізації.

У зазначений період більшу частину підприємств становили заводи та фабрики з виробництва зброї, це зрозуміло з підходів «західників» до «самопосилення» держави, також розвивалася гірничодобувна промисловість, ткацькі підприємства тощо. У другій половині XIX ст. відбувається трансформація мануфактур, які займалися обробкою чаю, прядінням шовку та бавовни тощо. Окрім цього спостерігається певна тенденція, яка значно гальмувала розвиток промислового сектору виробництва: чиновники ставали власниками та інвесторами фабрик та заводів, витісняючи при цьому приватних підприємців, але при цьому якість їхньої продукції була вкрай низькою, тому що там процвітала корупція, що обурювало народ, відзначає В.-Л. Фань¹

Будівництво залізниць вперше відбулося в другій половині 60-х років XIX ст., залізниця Шанхай – Усун, але її було демонтовано через те, що це суперечить культу предків та стереотипи населення щодо новацій, тому почався тиск місцевих на чиновників та владу, про що було зазначено в документі «Шень Баочень купує залізницю Шанхай – Усун, 1876 р.»². Натомість Лі Хунчжан та його соратники розуміли важливу роль залізниць в обороні держави та розвитку торгівлі, у чому намагалися переконати й народ, але це було безрезультатно.

¹ Фань Вень-Лань. Новая история Китая. Том 1 1840-1901/Фань Вень-Лань пер.с кит. Р.В. Вятлина, Б.Г. Мудрова, В.Я. Сидихменова, В.Ф. Сорокина, ред. В.Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955.с. 312-326

²Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 116-117

В 70-х роках в Шанхаї та Гонконзі було відкрито багато закордонних банків, які надавали кредити для розвитку підприємств, що означало те, що Китай все більше потрапляв у кабальну залежність від країн Заходу, які «допомагали» в реалізації «політики самопосилення», але при цьому сума грошей, яку необхідно було повертати невпинно зростала.

Вже в 1879 році перша телеграфна лінія з'єднала Даку та Тяньцзін¹, що було зумовлене розумінням Лі Хунчжаном значення телеграфу як швидкого та зручного засобу зв'язку.

Таким чином, індустріалізація держави проходила занадто важко через опір консервативно налаштованої частини суспільства, що становила більшість населення цінської держави, яка тиснула на владу. Також китайські чиновники гальмували розвиток приватного підприємництва, тому що боялися втратити джерело доходів: гроші від хабарів, «подарунків» і т. д.

Важливим напрямком реалізації «політики самопосилення» стала реформація сфери науки та освіти.

До «опіумних» війн та насильницького «відкриття» країнами Заходу традиційна система освіти базувалася на принципах конфуціанства, що означало заняття філософією, каліграфією тощо, але не передбачало належного застосування отриманих наукових знань на практиці. Характерним також був китаєцентризм, тобто вони вважали себе центром Всесвіту, а інші народи – варварами, тобто відсталими порівняно з китайською нацією. У період Середньовіччя країни Заходу дійсно відставали, але часи змінилися і за декілька століть все стало діаметрально протилежним, тобто тепер Китай був замкненою відсталою державою, час якої зупинився десь у середні віки. Саме завдяки «опіумним» війнам вони почали рефлексувати і змінювати систему, щоправда ціни не відмовилися від ідеї вищості східної культури над західною. Серед основних реформаторів системи освіти визначають християнських

¹Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 111

місіонерів, які створювали церковні школи та окрім проповідування навчали «західним» наукам, що відзначає Чж. Чжан.¹

Першим кроком до реалізації модернізації системи освіти та науки стало відкриття у 1862 році школа перекладачів «Тунвень Гуань» в Пекіні, в якій викладалися «західні» науки. Згодом вона розширилася і стала повноцінним коледжем. Вже до кінця XIX ст. в імперії було відкрито 37 шкіл та училищ, зокрема, 18 військових.²

У 1863 році Лі Хунчжан виступив на підтримку викладання «західних» наук у цінських школах.³ Результатом цієї заяви стало те, що в цьому ж році в Шанхаї та Гуанчжоу було відкрито школи по типу «Тунвень Гуань». В 1869 році вона була переміщена до Цзяннанського арсеналу і була перейменована на «Гуан фанянь гуань», де викладалися на початку вивчалися загальні предмети, зокрема алгебра, геометрія та тригонометрія, географія, астрономія, механіка. Пізніше ж учні мали змогу вибору предметів у різних галузях наук, тобто вони могли вивчати мінералогію та метали чи морські та сухопутні війни, іноземні мови та культуру тощо. На чому наголошував у своїй статті Б. А. Елман⁴ Для нових шкіл розробили завдання для екзамену на перевірку знань, тому що традиційна китайська система екзаменів не підходить.

Як бачимо, реформація системи освіти передбачала насамперед співробітництво та культурний обмін між цінською імперією та країнами Заходу, тому що для викладання предметів запрошувалися іноземні викладачі. Та, на жаль, не всі розуміли значення цієї реформи, зокрема консерватори, які заперечували необхідність проведення модернізації та запозичення західних науково-технічних досягнень. Зокрема в 1867 році Wo-jen⁵ виступив із

¹ Чжен Чж. «Опиумная война и образование в Китае» // Система ценностей современного общества. 2014. №37. С. 137-140

² Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 71-72

³ Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 74-75

⁴ Elman B. A. Naval Warfare and the Refraction of China's Self – Strengthening Reforms into Scientific and Technological Failure, 1865-1895 // Modern Asian Studies. 2004. Vol. 38. No. 2. P. 283-326

⁵ Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 76-77

запереченням навчання західних наук в школах. Аргументом для цього заперечення стало те, що країни Заходу є ворогами, які напали на державу, а тепер запозичуємо їх знання. Відповіддю Цзунлі Ямень на маніфест Wo-jenа стало те, що згідно договорів зараз між Сходом та Заходом налагодженні дружні відносини, а також його звинуватили у консерватизмі. Та така реакція консерваторів є цілком виправданою, тому що цінська влада наголошувала на китаєцентричній моделі світогляду, згідно якої всі народи є варварами, в офіційних маніфестах фігурувала така назва країн Заходу, ніхто не забував про «опіумні» війни та насильницьке «відкриття» Китаю, коли в державі розруха, багато родин втратили домівки та близьких, а тому сприймати ці народи та їх знання з великою радістю більша частина китайського населення просто не буде.

Важливим етапом у модернізації освіти та налагодженні зовнішньополітичного культурного співробітництва з країнами Заходу стала ініціатива Цзен Гофаня та Лі Хунчжання у 1871 році¹, згідно якої вони пропонували вибрати найкращих та найрозумніших студентів з різних провінцій країни та відправити їх на навчання закордон, зокрема в США, Велику Британію чи Францію у супроводі Чень Ланьпіна та Жун Хуна, а також двох вчителів та перекладача. Цю ідею підтримала цінська влада, а Yung Wing у своїй книзі зазначав, що ця подія ознаменувала нову еру в історії Китаю.² Також він детально описав склад комісії освітньої місії, зокрема як і зазначалося в пропозиції Цзен Гофаня та Лі Хунчжання, основні вимоги до кандидатів, зокрема що це учні віком від 15 до 20 років, які мають високі знання китайської мови та літератури, а також непогано було б якщо і англійської, здають екзамен, потім їхні батьки чи хто їх виховує підписати згоду на навчання цього студента за кордоном, а також що уряд не несе відповідальності за ті інциденти, які можуть статися зі студентом, тобто якісь

¹ Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 91-93

² Yung W. My Life in China and America. New York: Henry Holt and Company, 1909. P. 180-190

бійки і т. д. Загалом було обрано 120 учнів, які поїхали за кордон. Цю місію розраховували на 15 років, але в дійсності вийшло всього 9 років.

Причинами припинення цієї місії стали анти китайські настрої серед американського населення, які побутували через велику кількість іммігрантів, що почали прибувати під час «золотої лихоманки» 1848-1855 років, а потім і пізніше в пошуках золота, але після громадянської війни у 60-х роках XIX ст., коли в країні було достатньо проблем та золота залишалося все менше, ненависть до китайців та будь-яких іммігрантів зростала неймовірно. Також причиною анти китайських настроїв стали здивування незвичною зовнішністю, а також конфліктами, що виникали на расово-етнічному, культурному та мовному підґрунті. Про що відзначали Ch. Robyn¹ та Х. Жун². Як зазначається в листах Лі Хунчжана³ стосовно припинення цієї місії, то причинами стали брак коштів та незначні досягнення студентів, а до цього також додавалося те, що учні приділяли недостатньо уваги вивченню китайської мови все більше американізуючись: використовували англійську мову, вивчали місцеві звичаї, а також іноді просто не мали наміру повертатися в Китай, що було цілком зрозумілим, адже це були підлітки, які вперше виїхали за межі своєї держави.

Як бачимо, китайська освітня місія мала на меті обмін досвідом між державами, а також налагодженням тісних зв'язків, але не все сталося так як гадалося. Завдяки навчанню за кордоном, учні краще розуміли, що змінювати потрібно повністю систему управління, а не тільки запозичувати науково-технічні досягнення Заходу. Та на даному етапі це було просто неможливо. Через культурні відмінності, упередженості та стереотипи, а також політично-економічну ситуацію вона не надто сприяла реалізації таких високих ідеалів місії, тому виявилася половинчастою.

¹ Robyn Ch. BUILDING THE BRIDGE. The Chinese Educational Mission to the United States: A Sino-American Historico-Cultural Synthesis, 1872-1881. dissertation for the degree of Master of Philosophy, Hong Kong, 1996. P. 18-72

²Yung W. My Life in China and America. New York: Henry Holt and Company, 1909. P. 197-215

³Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P. 94-95

Перший етап реалізації «політики самопосилення» сприяв воєнній модернізації, що було гарним результатом з огляду на постійну загрозу нападу з боку країн Заходу, також було відкрито ряд установ, більшість з яких була для військових цілей, але також це були школи чи коледжі, що сприяло розвитку освітньої системи, проведено телеграфні лінії, спроби спорудження залізниць. Важливим етапом реалізації цієї політики став проект китайської освітньої місії.

Та на першому етапі здійснення «політики самопосилення» цінська влада зіштовхнулася з багатьма проблемами, зокрема браком коштів для проведення реформування країни, але частково ця проблема була вирішена за рахунок іноземних позик, що в довгостроковій перспективі тільки шкодило цінській імперії, борг якої тільки зростав, традиціоналістами, які були вкрай негативно налаштовані на будь-які докорінні зміни державного ладу, половинчастість реформування внаслідок морального занепаду народу, який так і продовжував вживати опіум, внутрішні протиріччя та стереотипне уявлення китайців про інші держави тощо.

1.3. II етап реалізації «політики самопосилення» (80-ті – середина 90-х років XIX ст.)

Другий етап реалізації «політики самопосилення» охоплює період 80-х – середини 90-х років XIX ст.

У цей час продовжують втілюватися в життя ті реформи, які здійснювалися у 60-70-х роках, це насамперед воєнна модернізація, в межах якої продовжують здійснюватися воєнно-інструкторські місії та розвиватися військово - морський флот імперії, також відкриття підприємств та будівництво залізниць тощо. Через війни з країнами Заходу та Японією за території проведення реформ були частково призупинено.

У межах воєнної модернізації в цінська держава все більше зацікавлена у воєнній організації німецької армії, що було зумовлено її зміцненням та військовими успіхами у Європі впродовж 60-70-х років, тому активно

налагоджує відносини з цією країною: наприклад, наприкінці XIX ст. Лі Хунчжан звертається до них за допомогою, щоб уникнути зростаючого впливу Великої Британії в державі, про що відзначала Е. Каске¹, а також до Німеччини були відправлені цінські офіцери для навчання.

У зазначені роки Лі Хунчжан особливу увагу приділяв модернізації військово-морського флоту, що було зумовлене зростаючою напругою у відносинах з країнами Заходу і тому розвиток військового потенціалу був пріоритетним.

Так як військовий потенціал країни був зосереджений на сухопутних військах більше, тому військово-морський флот та відповідні навички були розвинені досить слабко, чим і користувалися країни Заходу. У рамках реалізації «політики самопосилення» цінська влада закуповувала іноземні кораблі, зокрема у Великої Британії та Німеччини, змушуючи ці країни «воювати» за контракти з Китаєм.

Після франко-китайської війни 1884-1885 років, Лі Хунчжан відзначав необхідність створення океанського флоту броненосних кораблів у складі ескадри. Для здійснення цього плану цінський уряд співпрацював з німецькою фірмою Vulcan, тому німці були відкритими до співробітництва і не становили, поки що, реальної загрози для цінської держави, а також порівняно з британськими чи французькими суднами були дешевші, але гарної якості, та британськими фірмами Armstrong та Yarrow. Першим замовленням у німців став контракт у грудні 1880 року на будівництво головного броненосця «Дінюань», у травні 1881 року – контракт на броненосець «Чженьюань», а в лютому 1883 – на бронепалубний крейсер «Цзіюань, який досить сильно розкритикували, хоча і було за що. В 1886 році з фірмою Yarrow було підписано контракт на будівництво міноносця «Цзіюі». Про що відзначав український

¹ Цит. за: Фалько С. А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень // Проблеми всесвітньої історії. 2022. № 2(18). С. 49

дослідник О. В. Морозов.¹ Як зазначає Д. В. Путята², який знаходився в цінській державі як наглядч Головного штабу російської імперської армії, у своїх записах стосовно військово-морського флоту, що він складався з чотирьох ескадр: бейянської (північної), найсильнішої, в якій знаходилася найбільша кількість виготовлених іноземцями суден та британські й німецькі інструктори, наньянської (південної), в якій більша частина суден була китайськими, і які Д. В. Путята вважає непридатними для бою, фучжоуської та кантонської.

Таким чином, модернізація військово-морського флоту здійснювалася за рахунок замовлення виготовлення суден в іноземців, тому що ті кораблі, які виготовляє цінська держава не можуть забезпечити достатню оборону держави. Через зростаючий вплив і втручання Великої Британії в справи країни, цінська держава розглядала співпрацю з Німеччиною найбільш вигідною, але повністю налагодити закупівлю суден тільки в компанії Vulcan не вийшло, адже англійці досить міцно вчепилися у «свою здобич», тобто Китай.

Упродовж реалізації другого етапу «політики самопосилення» спостерігається значна криза в галузі сільського господарства, зокрема відсутність техніки, голод змушували населення переселятися, орендувати землі в поміщиків, шенши тощо потрапляючи в кабальну залежність від них. Внаслідок іноземного втручання постраждали ремесла, зокрема цукроваріння, виробництво барвників, ремесло обробки бавовни тощо. Значно процвітало лихварство. Але незважаючи на усі ці проблеми, ми можемо спостерігати розвиток текстильної промисловості, зокрема перехід до ткацтва з використанням машинної пряжі, яка витіснила фабричне виробництво. Провідною галуззю стали обробка шовку та ткацтво шовку, які були досить

¹Морозов О. В. Імпорт кораблів для флоту Цінської імперії у 1870 – 1890-х р.р. // Історія торгівлі, податків та мита, 2017. № 1–2 (15–16). С. 114-126

²Путята Д. В. Китай. Очерки географии, экономического состояния, административного и военного устройства Срединной Империи и военного значения пограничной съ Россией полосы. Санкт-Петербург: Военная Типография (въ зданія Главнаго Штаба). 1895. Стр. 204-22

популярними з огляду на те, що шовкові нитки та вироби з їх використанням користувалися популярністю до початку ХХ ст.¹

Отже, упродовж проведення другого періоду «політики самопосилення» ми можемо спостерігати насамперед глибоку кризу та неготовність проведення модернізації в сільськогосподарській та промисловій сферах, що можна побачити в зазначений період, який наочно демонструє тяжкість переходу економіки з аграрно – мануфактурної до індустріальної, тобто машинного виробництва. Також існує ряд зовнішніх та внутрішніх чинників, які значно впливали на темп змін.

Продукція цінської держави вийшла на міжнародний ринок, тому почала витісняти іноземні товари та компанії зі своїх власних.²

У державі діяли три види підприємств, за формою управління: державні, приватні та змішанні, тобто наполовину управлялися державою, а на половину – приватним підприємцем. Такі підприємства через процвітання корупції мали більше проблем, аніж прибутків та розвитку.

У 1881 році побудували першу телеграфну лінію, яка з'єднала Дагу та Тяньцзінь, а в другій половині 80-х почали будувати залізницю, що було вже другою спробою її запровадження. Про що зазначав В.-Л. Фань³

Отже, політика цінської влади в соціально-економічній сфері знаходилася у стані «застою», так відкриття нових текстильних фабрик присутнє, але вони демонструють тільки номінальний розвиток, тому що корупція та розкрадання державних грошей – це реальна ситуація, в якій розвиваються фабрики, де на матеріали витрачається мінімальна сума коштів, відповідно до чого страждає і якість вже готової продукції.

¹Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая 1894 - 1914. Москва: Наука, 1980. Стр. 42-51

²Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 72

³Фань Вень-Лань. Новая история Китая. Том 1. 1840-1901/ пер. с кит. Р. В. Вятлина, Б. Г. Мудрова, В. Я. Сидихменова, В. Ф. Сорокина, ред. В. Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955. Стр. 312-326

Через значну кількість міжнародних конфліктів, у яких брала участь цінська держава, проведення внутрішніх реформ було призупинено, окрім воєнної модернізації, яка й досі залишалася головним пріоритетом держави.

У 80-90-х роках XIX ст. значною проблемою стали діяльність антиіноземних та антимиціонерських повстань, які були відповіддю народу на беззаконні дії християнських місіонерів, зокрема які захищали та виправдовували китайців-християн, які ухилялися від сплати податків чи інших певних дій. Однією з причин для антихристиянських бунтів стали спроби домогтися знищення як іноземних так і маньчжурських загарбників. Такі ідеї висували здебільшого таємні організації чи товариства землевласників тощо. Про що зазначав Дацишен В. Г.¹ Таємні товариства за своїм складом визначалися людьми, які стояли на маргінесі, зазнавали дискримінації та утисків з боку держави та країн Заходу, що викликало в них неймовірну агресію. Натомість китайські секти проявляли себе здебільшого як ті, хто відстоюватиме національні інтереси країни.²

Таким чином, спалахи антиіноземних та антицінських повстань значною мірою демонструють негативне ставлення цінського народу як до офіційної влади, так і до іноземних загарбників.

Спалахування повстань являлося реальною загрозою для правлячої династії, але самі повстанці – ні, тому що не було сильного лідера, який би повів народ, а тому дії цінського народу впливали тільки на соціально-економічну нестабільність, поглиблюючи кризу та гальмуючи процес модернізації.

Значну роль у виникненні революційної внутрішньополітичної ситуації відіграли таємні товариства та секти, які своєю діяльністю мали намір «підірвати» основи цінської влади, хоча за своєю структурою та функціями були подібними до тих, з ким боролися.

¹Дацишен В.Г. Христианство в Китае история и современность. Москва: Научно-образовательный форум по международным отношениям. 2007.с. 94-100

²Этническая история китайцев в XIX – начале XX века / М. В. Крюков, Малявин В. В., Софронов М. В., Н. Н. Чебоксаров. Москва: «Наука» Изд. фирма «Вост. лит.», 1993. Стр. 75-77

У зазначений період слід також говорити про інтелектуальну революцію, яка стала прямим наслідком першого етапу реалізації «політики самопосилення». Серед визначних інтелектуалів слід відзначити Хуан Цзуньсяня, який виступав спочатку за модернізацію держави за американським зразком, але пізніше від цього відмовився, та Кан Ювея, який став одним із ідеологів «100 днів реформ», які проводив імператор Гуансюй.

Хуан Цзуньсянь у 70-х роках вважав американську систему управління найкращою, але побувавши там у 80-х роках і зіштовхнувшись з ставленням американців до китайських іммігрантів і дізнавшись про «Акт про виключення», сильно розчарувався і займався пошуками як зробити цінську державу сильнішою та багатшою, на чому наголошувала Н. Камачі.¹

Період інтелектуального та духовного піднесення Кан Ювея припадає на 1867 рік, коли він провалив екзамен, щоб стати чиновником у тому ж році помер його дідусь. Ці події стали початком змін у світогляді Кан Ювея й заклали основи його становлення як реформатора. У цьому ж році став учнем провідного конфуціанського вченого Чжу Чіці, який і допоміг знайти йому мету свого життя: «...таким чином, щодня порятунок суспільства панував у моїх думках, і щомиті порятунок суспільства був моєю метою життя, і заради цієї мети я пожертвував би собою...»².

Готуючись до екзамену, Кан Ювей читав багато книжок, китайських та іноземних, які легко було знайти в Шанхаї, та розмірковував щодо нагальних питань, зокрема про життя народу, про реформи, які проводилися в цей час. В 80-х роках в ході медитацій на нього зійшло просвітлення, а тому він почав переосмислювати неоконфуціанські ідеї. Так його філософські погляди стали синтезом неоконфуціанства, буддизму та західних наук.

В цей період пропонував перетворити Китай на федерацію, де в кожній його федеративній одиниці буде життя за принципами рівності у будь-яких

¹ Kamachi N. American Influences on Chinese Reform Thought: Huang Tsun-hsien in California 1882-1885 // Pacific Historical Review. 1978. Vol. 47. No. 2. pp. 239-260

² Citation: Tay W. L. Kang Youwei, The Martin Luther of Confucianism and his Vision of Confucian Modernity and Nation // UTCP Booklet 17. 2010. P. 98-99

площинах, зокрема між різними статтями, тобто між чоловіками та жінками, єдиний закон та демократія. Він написав у 1884 році «принципи істини та універсальний закон» («Shih-li kung-fa»)¹, основні ідеї якої лягли в основу його найвідомішої книги «Датун шу» («Книга про Велике єднання»), яка за своєю суттю є ідеалізованою формою капіталізму, яка містить також соціально-утопічні ідеї, досягти яких зараз навряд чи можливо. Про що зазначає Фельбер Р.² Щодо дослідників і досі тривають дискусії щодо дати написання цієї роботи. Перше видання частини книги було 1913 року, тобто після Сінхайської революції, а повне видання – 1935 року. В «Датун шу» обстоюються ідеї близькі до комуністичних, зокрема через ідеї егалітаризму, що і наштовхує дослідників на те, що почав він писати її після «100 днів реформ», тому що до цього часу він притримувався позиції створення конституційної монархії. Хоча в історіографії існує думка, що він змінив свої погляди після знайомства з імператором Гуансюєм, який відповів на його меморандум, який 1888 році Кан Ювей написав не один, звертаючись до імператора з критикою існуючої системи реформ та пропонував свій власний план модернізації, але всі вони залишилися без відповіді.

Таким чином, 80-90-ті роки XIX ст. позначилися антихристиянськими виступами місцевого населення, яке було незадоволене свавільними діями місіонерів, які часто ігнорували почуття та інтереси тієї частини населення, що не були християнами.

Також цей період характеризувався інтелектуальною революцією, зокрема такими видатними особистостями як Кан Ювей та Хуан Цзуньсянь, які займалися пошуками нових шляхів модернізації держави, розуміючи, що ті кроки, які були зроблені, не являються остаточними, тому що народ, зокрема селяни, сильно страждали, адже на їх плечі лягли борги держави.

¹ Wright A. F. Confucian personalities. Stanford, California: Stanford University Press. 1962. P. 294-317

² Фельбер Р. Учение Кан Ювэя о мире Датун - теория утопического коммунизма или положительный идеал либеральных реформаторов? // Общественно-политическая мысль Китая (к. XIX - нач. XX в.в.). Москва: «Наука». Глав. ред. вост. лит., 1988. с. 39- 62

У період 40-60-х років XIX ст. Китай перебував у стані глибокої зовнішньо- та внутрішньополітичної кризи, яка стала рушієм модернізації, яка триватиме з 1860-х до середини 1890-х років.

«Політика самопосилення» стала новим політичним курсом, запропонований «західниками», який мав сприяти виходу країни зі стану кризи та перемогою над іноземними загарбниками.

При втіленні цього плану в життя цінська влада зіштовхнулася з опором традиційно налаштованого населення, тому що в риториці правлячої верхівки іноземці виступали як варвари та вороги, тобто присутнім був стереотипний китаєцентричний світогляд і при цьому народ мав прийняти запозичення західних знань та досягнень, це було неможливим, що й гальмувало його реалізацію.

Також важливим фактором впливу на реформування держави стали брак грошей та величезні борги країнам Заходу згідно серії підписаних нерівноправних договорів, хитке становище маньчжурської влади і напружені відносини з народом, що вилилося в антицінські повстання другої половини XIX ст.

Найголовнішими чинниками, що гальмували процес модернізації стали різні види корупції, зокрема хабарництво, фаворитизм, та половинчасті реформи, тобто ідеї реформування у військовій, економічній та освітній сферах були гарними, але їх реалізація зовсім не відповідала тим написаним планам, тому що країна не була готовою до цієї модернізації ні на політичному та економічному рівнях, ні на психологічному.

Розділ 2. Міжнародні відносини у другій половині XIX ст. та наслідки «політики самопосилення»

2.1. Міжнародні відносини у період першого етапу «політики самопосилення»

«Політика миру і дружби є тимчасовою мірою доцільності; війни та оборона – справжня політика, яку слід проводити»¹ (переклад з англ. Швець А.). Саме цими словами можна охарактеризувати основну мету та головні напрями реалізації «політики самопосилення», як її розуміли ті, хто її запропонував, та зовнішньополітичний курс Китаю у другій половині XIX ст., що було розроблено цінською державою як шлях подальшого розвитку держави для подолання кризової ситуації та захисту від колоніальних зазіхань країн Заходу.

Цінська зовнішня політика у зазначений період базується на спробах налагодження дипломатичних відносин та міжнародної співпраці з країнами Заходу на рівноправній основі, що стало важливим наслідком насильницького «відкриття» Китаю. Але досягти поставленої мети виявилось досить складно, зважаючи на економічне та технічне відставання цінської держави, яка в цей час перебувала у стані затяжної кризи і кабальній залежності від країн Заходу, які надавали військову та фінансову допомогу китайцям. Важливим напрямком зовнішньополітичного курсу став перегляд підписаних нерівноправних договорів, з метою запобігання іноземного втручання у внутрішні справи держави, щоправда досягти цього вдалося тільки в США, але також не надовго,

Після підписання Пекінських договорів у 1860 році, які також ратифікували Тяньцзінські договори 1858 року², Китаю довелося піти на доволі значні поступки для налагодження мирних відносин з іноземними

¹ Citation: Banno M. China and the West 1858 – 1861 The origins of the tsungli yamen. Cambridge, Massachusetts: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1964, P. 221

²Treaty of Tientsin [Tianjin]. 26. 06. 1858. Britain / China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160617053909/http://www.chinaforeignrelations.net/node/144> (дата звернення 13.02.2024)

державами: відмовитися від церемоніалів, якими супроводжувалося прийняття послів китайським імператором, зокрема про нерівноправність, колінопоклоніння перед імператором, ставлення до іноземців як до варварів тощо, про що детальніше відзначає учасник місії Дж. Стаутон у третьому томі книги “Путешествие во внутренность Китая и в Тартарию учиненное в 1792м, 1793м, 1794м годах лордом Макартнеем”¹ та створити офіційну дипломатичну інституцію, яка мала б опікуватися міжнародними відносинами Китаю та іноземних держав – Цзунлі Ямень.

Упродовж першої половини 60-х років цінська держава та країни Заходу співпрацювали задля придушення тайпінського повстання, але цей процес не проходив так гладко, тому що американці торгували з повстанцями і постачали їм зброю, що звісно обурювало князя Гуна та ставило під загрозу американо-китайські відносини, наголошував О. В. Набока.²

У той же час тривали переговори між цінською державою та Російською імперією відносно кордонів між двома державами, а також вирішувалося питання про сухопутну торгівлю. Для вирішення цих питань у вересні 1864 році було підписано Чугучакський протокол³, згідно якого Росія отримала казахські та киргизькі землі, було проведено демаркацію згідно Пекінського договору та тільки що підписаного договору. Та встановлення знаків для розмежування відбулося лише наприкінці 1860-х років через повстання в цих регіонах.⁴

Також у 70-х роках виникли суперечності щодо Ілійського (Кульдзьського) краю, до якого увели свої війська Російська імперія. Війни та анексії султанату не відбулося, але через підписання Лівадського договору, згідно якого

¹ Стаутон Дж. Путешествие во внутренность Китая и в Тартарию учиненное в 1792м, 1793м, 1794м годах лордом Макартнеем. Москва: типография Христофа Клаудия, 1805 с.38-101
URL:<https://play.google.com/books/reader?id=xl5kAAAAcAAJ&pg=GBS.PA110&hl=ru> (дата звернення 09.08.2022)

² Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.: дис. ... док. іст. наук. Старобільськ. 2016. С. 204-211

³ Protocol of Chuguchak. 1864. / China's External Relations – a History. 2016 URL: <https://web.archive.org/web/20160305042638/http://chinaforeignrelations.net/node/235> (дата звернення 15.03.2024)

⁴ Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. Стр. 108-110

Ілійський султанат визнавався російським, ситуація загострилася. Після довгих перемовин, у 1881 році було підписано договір, згідно якого Ілійський край повертався Китаю.

Як ми бачимо головним напрямком дипломатичних відносин між цими державами виступали питання сухопутної торгівлі та вирішенню питання кордонів, тому що ці кордони і досі не були визначеними.

Упродовж 60-70-х років XIX ст. китайсько-американські відносини були гарними та стабільними. Першим американським послом в цінській державі став А. Бурлінгейм, який досить швидко налагодив відносини з князем Гуном.

США проводили політику просування торгівлі вглиб цінської держави через річкові шляхи. Їхня колоніальна політика знаходилася під егідою британської, але мала певні нюанси, зокрема вона базувалася не на зверхньому ставленні до китайського народу, що було характерним для англійців, а на побудові дружніх і довірливих відносин між державами.¹

Питання нерівноправних договорів для Китаю було надзвичайно болючим, тому вони в ці роки взяли курс на перегляд цих договорів. У період 1869-1870 років китайська місія під керівництвом А. Бурлінгейма відправилася в США та ряд європейських країн, зокрема відвідали Сан-Франциско, Вашингтон, Бостон, Англію, Берлін, Санкт-Петербург тощо, щоб вирішити питання з нерівноправними договорами. Під час перебування китайської місії в США завдяки зв'язкам Бурлінгейма та представникам з цінської держави, які володіли навичками ораторського мистецтва, вдалося створити позитивний імідж Китаю і сприяти перегляду нерівноправних договорів та зміцненню тісних взаємин та співробітництва між цими країнами.² Значним досягненням А. Бурлінгейма став договір 1868 року³, згідно якого цінська держава стала рівноправним партнером в американо-

1Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.: дис. ... док. іст. наук. Старобільськ. 2016. С. 204-2014

²The Burlingame mission: a political disclosure, disclosure supported by official documents. Shanghai, London, New York. 1872. pp. 269-289

³Burlingame Treaty. 1868. URL: <https://history.iowa.gov/sites/default/files/history-education-pss-war-burlingame-transcription.pdf> (дата звернення 19.04.2024)

китайських відносинах, їй надавалося право відкривати дипломатичні представництва та консульства, китайці мали змогу іммігрувати в США, але при цьому заборонявся насильницький вивіз китайців до Америки, щоправда ця заборона порушувалася, що призводило до появи борделів в США, в яких працювали повії-китаянки, яких незаконно вивезли.

Після свого тріумфу в Америці китайська місія та А. Бурлінгейм відправилися в європейські країни, але тут їх спіткала невдача, тому що ці країни відмовилися переглядати нерівноправні договори. Він домогся визнання цінської держави, але він був єдиним, хто зміг цього досягти серед іноземців, у період правління династії Цін. Та не всі американці підтримували його ідеї. Наприклад, Ч. В. Лежандр навпаки виступав за захоплення китайських територій, тобто за колонізацію цінської держави, а також намагався здійснити захоплення о. Тайвань (Формоза), але безрезультатно, план не прийняли, хоча його ідеї більшістю істеблішменту не підтримувалися, тому що це могло зашкодити американській політиці стосовно Китаю, адже вони не хотіли вступати в конфлікт з китайською імперією.¹

Після китайської місії китайсько – американські відносини розвивалися у культурній сфері, зокрема упродовж 1872-1881 років здійснювалася китайська освітня місія, яка передбачала навчання цінських студентів у США протягом 15 років. Але вийшло менше. Та не все було так просто, адже частина американського населення була налаштована досить негативно до іммігрантів, що проявлялося у їхньому ставленні до китайців та тиску на владу, щоб іммігранти залишили країну і повернулися на Батьківщину.

Як бачимо, США в 1860-1870-х роках проводило свою колоніальну політику під протекцією Великої Британії, яка виступала головним колонізатором в Східній Азії, але незважаючи на це будування американо-китайських відносин мало характерні особливості, зокрема визнання цінську державу рівноправним партнером, дружнє ставлення до китайців, завдяки

¹Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.: дис. ... док. іст. наук. Старобільськ. 2016. С. 204-227

чому вдалося встановити напрочуд міцні зв'язки. Ключовою фігурою, яка сприяла розвитку співробітництва між США та Китаєм став А. Бурлінгейм, завдяки якому Америка переглянула нерівноправні договори і визнала рівноправність між державами та зобов'язалася не втручатися у внутрішні справи Китаю, але досягти такого ж результату в європейських країнах йому не вдалося.

На офіційному рівні китайсько-американські відносини були надзвичайно гарними, але реальне життя цінських іммігрантів суттєво відрізнялося від цих офіційних тверджень, адже вони стикалися зі стереотипами, нерозумінням і «побажаннями швидшого від'їзду додому» у досить грубих формах. Про що детальніше йтиметься при розгляді американо-китайських відносин у 80-х – середині 90-х років XIX ст.

Міжнародні відносини між Великою Британією та Китаєм у зазначений період офіційно вважалися рівноправними та дружніми, а насправді – все з точністю навпаки, тобто англійці зверхньо ставилися до цінського народу. Упродовж 60-х років китайсько-британські відносини базувалися на активному втручанні останньої в усіх сфери внутрішньополітичного життя цінського народу, а саме брали активну участь в придушенні тайпінського повстання, про одну з операцій в Шанхаї детально описує Ч. Гордон¹, а також направляли військово-інструкторські місії для навчання китайських офіцерів, виготовляли на замовлення та продавали зброю та судна, на чому наголошували С. А. Фалько² та О. В. Морозов³ у своїх статтях. Згідно підписаних нерівноправних договорів поселялися на території Китаю та торгували, маючи найбільшу кількість привілеїв з-поміж усіх країн.

У 70-х роках Велика Британія причепилася до вбивства англійського консула на кордоні Бірми та південної китайської провінції Юньнань і тим

¹ Gordon Ch. G., Vetch R. H. Gordon's Campaign in China. London: Chapman and Hall. 1900. PP.26- 93

²Фалько С. А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX –перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень // Проблеми всесвітньої історії. 2022. № 2(18). С. 41-64

³Морозов О. В. Імпорт кораблів для флоту Цінської імперії у 1870 – 1890-х р.р. // Історія торгівлі, податків та мита, 2017. № 1–2 (15–16). С. 114-126

самим змусила Лі Хунчжана підписати угоду в Чжифу від 1876 року¹, згідно якої цінська держава зобов'язувалася виплатити компенсацію родинам загиблих під час подій в Юньнані, відкрити провінцію для британських офіцерів, які контролюватимуть ситуацію, щоб не повторити цього інциденту, а також для торгівлі та скасувати тут ліцзинь², нагадували про основні права та привілеї британців на території Китаю та їх дотримання.

Як ми бачимо, китайсько-британські відносини були нерівноправними за своєю суттю, що було зрозумілим, з огляду на те що Велика Британія окрім проведення активної колоніальної політики також виступала кредитором для цінської держави, завдяки чому віддавалися борги та здійснювалося проведення «політики самопосилення».

Важливим фактором впливу на міжнародні відносини на далекому Сході стала відігравати Японія, яка після проведення революції «Мейдзі» ступила на шлях проведення активної та агресивної зовнішньої політики, особливо стосовного свого сусіда – Китаю.

У 1871 році між цінською державою та Японією було підписано Тяньцзінський договір³, який повторював майже усі пункти договорів між Китаєм та країнами Заходу, але у випадку воєнних дій між однією з цих країн та іншими державами будуть призупинені усі торговельні угоди між ними, а також було відкрито порти і в Японії, і в Китаї, але правила торгівлі мають бути викладені окремо, тобто тарифи, які були прийняті у ході підписання нерівноправних договорів, не застосовувалися, що вже говорить про рівноправність між країнами. З 1872 року важливу роль в політиці держави стали відігравати самураї і саме з цього часу почала проявлятися агресивність зовнішньополітичного курсу Японії, її територіальні зазіхання для створення

¹Agreement Between the Ministers Plenipotentiary of the Governments of Great Britain and China. 1876 / China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160314210416/http://chinaforeignrelations.net/node/147> (дата звернення 23.04.2024)

²Ліцзинь - тимчасовий податок усіх торгових угод, який витрачався на військові цілі

³Treaty of Tientsin [Tianjin]. 13.09.1871. Japan/ China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160314205900/http://chinaforeignrelations.net/node/174> (дата звернення 27.02.2024)

колоній. Першою такою спробою стало завоювання о. Тайвань (о. Формоза). Для здійснення задуму використали інцидент із вбивством моряків, який стався на о. Лючу (о. Рюкю – японська назва). Японія відправила каральну місію на острів, але потерпіла нищівної поразки, яку потім використала для вдосконалення своєї недоліків у військовій сфері. Про що відзначали Е. Хауз¹ та Ф. А. Тодер². Невдала спроба завоювання о. Тайвань завершилася для Японії підписанням угоди 1874 року ³з Китаєм, згідно якої цінська імперія мала виплатити компенсацію родинам загиблих японських моряків та японському уряду за дороги і споруди, які були збудовані під час карального походу, а також їх просили подбати про недопущення подібних інцидентів, а також о. Лючу (Рюкю) визнавався японською територією.

Отже, китайсько-японські відносини хоч і почали будуватися на рівноправній основі, але Японія все ж мала територіальні зазіхання на китайські землі, особливо на о. Тайвань, але навіть за підтримки США не вдалося здійснити цей задум.

Як бачимо, у зовнішній політиці цінська держава притримувалася двох основних напрямків – налагодження дипломатичних та торгових відносин із іноземними державами й вирішення питань зовнішньої загрози у вигляді японських та американських загарбників. Спроба цінської влади здобути собі краще місце на міжнародній арені зазнала невдачі. Перегляд нерівноправних договорів та намагання зменшити іноземне втручання у внутрішні справи Китаю також не мали суттєвих результатів, ненадовго вдалося з США, але і там було не все так гладко.

У 60-70-х роках XIX ст. в міжнародних відносинах ключовою проблемою став о. Тайвань (Формоза), який став об'єктом територіальних зазіхань США та Японії через своє вигідне географічне положення та природні багатства, але

¹ House E. H. The Japanese expedition to Formosa. Tokio: [s.n.]. 1875. 236 p.

² Тодер Ф. А Тайвань и его история (XIX в.). Москва: «Наука». Глав. ред. вост. лит., 1978. Стр. 123-146

³ Agreement between the High Commissioner Plenipotentiary of Japan and the Chinese of foreign affairs. 1874 / China's External Relations – a History. 2016

URL:<https://web.archive.org/web/20160314203933/http://chinaforeignrelations.net/node/175> (дата звернення 20.04.2024)

ці держави потерпіли поразки, не знайшовши підтримки чи відсутності ресурсів вести війну.

2.2. Міжнародні відносини у 80-ті – середину 90-х років XIX ст.

Зовнішня політика цінської держави у другий період «політики самопосилення» характеризується намаганням врятуватися від втрати васалів, війн з іноземними загарбниками, а також перевірка на практиці основних досягнень нового політичного курсу Китаю, який розвивався вже близько двадцяти років.

Китайсько-французькі відносини у 80 – ті – середину 90-х років визначалися насамперед боротьбою цінської держави за В'єтнам, який був її данником. Перші спроби Франції захопити ці території припадають на 60-ті роки, коли було завойовано Південний В'єтнам (Аннама), а в 1874 році французький уряд змусив правителя Аннама підписати нерівноправний договір, згідно якого країна перебувала під протекторатом Франції.¹

У 80-х роках розпочалася завоювання Північного В'єтнаму, вступивши у протистояння з китайською армією. Спочатку Франція намагалася вирішити питання дипломатичним шляхом, запропонувавши поділити території, які вони не встигли захопити, але отримали різку відмову Китаю. Загроза франко – китайської війни була досить відчутною. В той же час всередині цінської влади протистояння між «західниками» та консерваторами, які по – різному бачили вирішення цього конфлікту, чим скористалася Цзісі для укріплення власних позицій та послаблення обох угруповань. Наслідком внутрішніх суперечностей стала франко-китайська війна 1884-1885 років, яка стала їхньою політичною поразкою, тому що за умовами мирного договору В'єтнам отримала Франція, тобто Китай почав втрачати своїх васалів.²

¹Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. Стр. 146-147

²Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 74-79

Отже, китайсько-французькі відносини відзначалися боротьбою цінів проти колоніальних зазіхань Франції, які виявилися безрезультатними і ознаменували собою початок колоніального завоювання Китаю.

Китайсько – британські відносини у зазначений період характеризуються співпрацею та конфліктами з Великою Британією, яка виготовляла для цінської держави зброю та судна, а також надавала кредити на реалізацію військової модернізації під час «політики самопосилення». Про що вже детальніше зазначалося в попередньому розділі.

У 80-х роках Велика Британія активно допомагала цінському уряду в його боротьбі з Францією, боючись близького сусідства французів з Індією, а також втрат у торгівлі, а тому при укладанні франко-китайського мирного договору забезпечила собі захист від французького монопольного становища у Юньнані. Також у цьому протистоянні Велика Британія отримала велику кількість торгівельних переваг.

Після франко-китайської війни англійці активно почали проводити захоплення Верхньої Бірми, і цього вдалося досягти без перешкод у 1885 році. І цінській державі, васалом якої була Бірма довелося ратифікувати це захоплення території. У 1888 р. англійські війська захопили князівство Сіккім у Гімалаях. І знову Китай був змушений затвердити це загарбання.¹

Важливим фактором китайсько-британських відносин залишалася видавнича, тобто газети, журнали, книги китайською мовою, та місіонерська діяльність англійців, які проповідували християнство та викладали цінам «західні» науки, на території цінської імперії. Отже, велика Британія все більше втручалася в державні справи цінського уряду, захоплюючи китайські території та сприяючи економічній та фінансовій залежності від нього.

Китайсько-американські відносини значно погіршилися у 80-ті – середину 90-х років, що було зумовлене насамперед антикитайськими

¹ Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. Стр. 150

настроями всередині США, її підтримкою японських завоювань, зокрема в Кореї, яка була данником Китаю.

Під час проведення китайської освітньої місії та у 80-х роках стали очевидними проблеми расово-національного характеру, що стало причиною масових виступів американців проти китайських іммігрантів, які почали приїжджати в Америку у пошуках кращої долі ще з 50-х років, з так званої «золотої лихоманки». Виступи американців за виключення китайців були достатньо жорстокими: від прокльонів до побоїв та вбивств. Детальніше про ці конфлікти можна знайти в книзі Б. Лью-Віліамс.¹

Незважаючи на договір Бурлінгейма – Сьюарда від 1868 року, який передбачав рівноправні та дружні відносини, американська влада досить пасивно ставилася до цих питань. Великою проблемою стало викрадення китайських жінок та дівчат, а потім їх незаконне перевезення в США, де вони потрапляли до борделів. Детальніше про проститутток-китаянок та причини їх потрапляння цю сферу в США у XIX ст. можна знайти в статті Л. Чен²

В 1882 році було укладено «Акт про виключення»³ відповідно до якого було призупинено імміграцію китайців, але також важливим наслідком прийняття акту став офіційний дозвіл на все те свавілля, яке існувало в цей період стосовно китайців, монголів тощо.

Реакція китайської влади на ці проблеми була пасивною, що пояснювалося значними внутрішніми та зовнішніми проблемами, які відволікали увагу цінського уряду від проблем китайських іммігрантів. Цими питанням опікувалися здебільшого Жун Хун та Хуан Цзуньсянь, про що відзначалося раніше. Китайські іммігранти мали сподіватися на «Китайську об'єднану благодійну асоціацію» (до 1882 року «Шість китайських компаній»),

¹Lew-Williams B. The Chinese Must Go: Violence, Exclusion, and the Making of the Alien in America. Cambridge: Harvard University Press. 2018. P.349

²Cheng L. Free, Indentured, Enslaved: Chinese Prostitutes in Nineteenth-Century America //Signs. 1979. Vol. 5, No. 1, Women in Latin America. pp. 3-29 URL: <https://www.jstor.org/stable/3173531> (дата звернення 15.01.2024)

³An act to execute certain treaty stipulations relating to Chinese / "Statutes at Large" (22 Stat. 58, Chap. 126) // Library of Congress URL: https://www.loc.gov/resource/lslsalvol.lsal_022/?sp=85&st=text&r=-0.129,-0.057,1.396,1.745,0 (дата звернення 23.04.2024)

метою якої була боротьба з проституцією та захист інтересів китайських іммігрантів.

У 80-х – середині 90-х років США проводила активну колоніальну політику в державах Сходу. У 1882 році вона підписала нерівноправний договір з Кореєю, яка була данником цінської імперії, і отримала ряд торгових привілеїв. Так як американський флот був доволі слабким це стало вирішальним фактором для ведення «миролюбної» політики, тобто захоплення Кореї американський уряд проводив за рахунок Японії, яку активно підтримував, що сприяло погіршенню відносин з Китаєм.

Під час проведення японсько-китайської війни 1894-1895 років займала позицію нейтралітету, тому що була однією з держав, які сприяли початку цього військового конфлікту.¹

Отже, китайсько-американські відносини в зазначений період значно погіршилися через проведення активної американської колоніальної політики, яка здійснювалася за рахунок підтримки Японії, а не безпосередньої участі в конфліктах.

Розвиток китайсько-німецьких відносин поновився і зміцнився після об'єднання Німеччини в єдину державу. В останній третині XIX ст. зміцнилися торгівельні відносини, тобто активно виготовлялася на замовлення і поставлялися зброя, пароплави, міноносці, а також діяли військово-інструкторські місії. Про що зазначалося раніше.

У 1889 році було відкрито Східно-азійського банку, який пізніше став конкурентом Гонконг-Шанхайського банку, з метою субсидування торгівлі з Китаєм.

Політика Німеччини у східному напрямку в зазначений період була підпорядкована насамперед її колоніальним інтересам, тобто підкоренню Китаю, а також усуванню потенційних противників, зокрема Велику Британію, Францію, Російську імперію, які вже давно приєдналися до колоніальних

¹Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. Стр. 154-155; 165-167;

змагань і вже встигли отримати багато привілеїв та прибутків. Для реалізації власних намірів німецький уряд постійно зіштовхував цінську державу проти іноземних держав, а останніх навпаки налаштовував на проведення більш агресивної політики на Сході, користуючись потім цим у власних інтересах, намагаючись укласти якомога більше торгівельних угод та закабалити китайську імперію. Також важливим напрямком німецької зовнішньої політики на Сході стала спроба завоювання о. Тайвань.¹ Тайванська проблема не минула й Німеччину, яка також знала про вигоду контролю Формози.

Таким чином, китайсько-німецькі відносини характеризувалися проведенням активної колоніальної політики, зокрема зіштовхуючи і налаштовуючи держави одна проти одної, таким чином усуваючи конкурентів та укріплюючи свої позиції щодо колоніальної експансії в цінській імперії.

Загостренням китайсько-французьких відносин стосовно В'єтнаму активно скористалася Японія, з метою встановлення свого контролю над Кореєю, одним із данників цінської держави. У 1876 році вона нав'язала державі Чосон Канхванський мирний договір, згідно якого відбулося «відкриття» Кореї і завершення її «політики самоізоляції».

У 80-х роках всередині держави спостерігалася боротьба між різними політичними угрупованнями за подальший шлях розвитку Чосон та її плану модернізації, залучаючи при цьому цінську державу та Японію, між якими ситуація загострювалася настільки, що неминучим ставав військовий конфлікт.

У 1882 році в Кореї спалахнуло повстання, яке було придушене цінською армією і одночасно з цими подіями Японія ввела свої війська в державу Чосон та змусила уряд підписати Інчхонську угоду, згідно якої японські війська отримали офіційний дозвіл на перебування в Кореї. У 1884 році корейська прояпонська політична еліта спродувала здійснити державний переворот метою якого стало повалення процинської частини уряду на чолі з королевою Мін, але вони зазнали поразки. Напруження між Китаєм та Японією досягло

¹Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. Стр. 158-160

точки біфуркації, але війни вдалося уникнути, внаслідок чого було підписано Тяньцзінський договір 1885 року, згідно якого встановлювався сумісний протекторат Японії та Китаю над Кореєю. Вони мали вивести свої війська, у разі небезпеки обидві могли відправляти свої війська на допомогу, але при цьому повідомити іншу сторону про це. На цьому ніби все завершилося мирно та ненадовго.¹

Друга фаза конфлікту через Корею відбулася вже на початку 90-х років XIX ст. внаслідок агресивної політики Японії, яка мала намір захопити державу Чосон військовим шляхом, тому що економічний зустрічав спротив прокитайсько налаштованих корейських чиновників. Для цього вона проводила агітаційно-пропагандистську політику, підтримувала прояпонських чиновників, прикриваючись маскою захисниці незалежності Кореї.

У той же час Велика Британія та США не тільки не чинили опір колоніальній політиці Японії, а навіть усіма силами підтримували її, усуваючи при цьому конкурентів на східні землі. Вже існував план поділу цінської держави на сфери впливу, тому країни Заходу ігнорували її прохання про допомогу.

На початку 90-х років в Кореї спалахнуло повстання селян на чолі з релігійним товариством «Тонхак» проти іноземців, які розорювали ремісників. Для придушення повстання корейський правитель попросив допомоги в імперії Цін, які направили свої війська, а також повідомили про це японський уряд згідно Тяньцзінського договору 1885 року. Японія не тільки відправила свої війська на корейський півострів, але також використала цей інцидент на свою користь, а саме запропонували цінській імперії проект реформ в Кореї за «сумісним» наглядом японсько-китайської комісії, але реально ця подія означала втрату Китаєм економічного контролю над своїм данником, тобто припинялися всі торгівельні угоди з цінською імперією. Таким чином, Японія

¹Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 79-81

отримала економічний контроль над Кореєю та позбулася свого основного конкурента.¹

Корейське повстання та політика Японії в цій державі створили передумови для японсько-китайської війни 1894-1895 років, яка почалася, без оголошення війни, з обстрілу японцями цінського флоту поблизу о. Пхундо.

Для цінської держави ця війна стала перевіркою досягнень «політики самопосилення», яку вони не проходили, зазнаючи в боях поразки: на корейському півострові, в морському бої між японською ескадрою та найсильнішим бейянським флотом, що дозволило захопити Квантунський та Шаньдунський півострови, а згодом вони захопили провінцію Ляонін, що становило реальну захоплення Пекіну, тому цінський уряд, зокрема князь Гун, почали говорити про проведення переговорів. Так у 1895 році Лі Хунчжан (за вимогою японського уряду) почав мирні переговори, які тривали довго і тяжко, але було підписано в японському місті Сімоносекі цей договір. Японія вийшла переможницею, а цінська імперія – з великими сумами контрибуцій, територіальними втратами та данника.

Отже, китайсько-японські відносини в останній третині XIX ст. були досить напруженими, що призвело до військових конфліктів, внаслідок яких Китай поніс величезні втрати: людей, техніки та територій.

Як ми бачимо, міжнародні відносини у 1880-1890-х роках характеризуються конфліктом між імперією Цін та країнами Заходу, які готували план поділу Китаю на сфери впливу, а тому проводили агресивну політику, захоплюючи держави, які були данниками цінів. У цей період також агресивну політику проводила й Японія, з якою виник військовий конфлікт через Корею. Як результат, цінська держава втратила своїх данників, а її відносини з іншими країнами різко погіршилися. Також у цей період загострюється «тайванська проблема», тобто боротьба за контроль цього

¹Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. Стр. 162-168

острова, який мав гарне географічне положення та багатий ресурсами, що і стало причиною намагання його захопити.

2.3. Наслідки та історичне значення «політики самопосилення»

Завершення «політики самопосилення» пов'язують насамперед із японсько-китайською війною 1894-1895 років та підписанням Сімоносекського мирного договору від 17 квітня 1895 року. Початкові умови цього договору не задовольнили Лі Хунчжана, а тому почалися тяжкі переговори. На Лі Хунчжана здійснили замах, він заручився підтримкою Російської імперії та Франції та Німеччини, що і призвело до підписання договору на інших умовах, які все ще були не вигідними для цінської держави, але кращими ніж ті, що пропонувалися спочатку. Для цінів це було найгіршим з усіх можливих наслідків, тому що вперше вони самі не вирішували свою долю.¹ Враховуючи усі зміни Сімоносекський договір 1895 року² складався з 11 статей та передбачав визнання незалежності Кореї, тобто вона переставала виплачувати данину та виконувати інші формальності, властиві усім данникам; втрату о. Тайвань (Формози), народ якої чинив опір японцям, півострова Ляодун, який не було анексовано за допомоги Російської імперії та Франції, а натомість Китай мав сплатити 30 млн. лянів компенсації та архіпелагу Пенху (Пескадорські о-ви); виплату контрибуцій у розмірі 200 млн. лян; відкриття додаткових портів для торгівлі тощо.

Підписання Сімоносекського мирного договору викликало неабиякий резонанс серед цінського суспільства: засуджувався як сам договір і його умови, так і політика Лі Хунчжана, який це все допустив, критикували також і владу, за їх помилки й прорахунки, корумпованість та опієкуріння. Народ був розчарований «політикою самопосилення» як такою, що призводило до

1 Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.): навч. посіб. Київ: «Либідь». 2007. С. 74

2 Treaty of Simonoseki. 1895/ China's External Relations – a History. 2016

URL: <https://web.archive.org/web/20160314100741/http://chinaforeignrelations.net/node/182> (дата звернення 19.04.2024)

повстань. Японсько-китайська війна стала лакмусовим папірцем тих політичних, соціально-економічних та культурних проблем, які існували в суспільстві, а також «показала» неготовність цінської держави до модернізації.

Після японсько-китайської війни 1894-1895 років Китай все ще знаходився в стані глибокої кризи, яку навіть «політика самопосилення» не змогла вирішити. Поразки цінської держави призвели до втрати данників та територій, величезного зовнішнього боргу, чим і скористалися країни Заходу та Японія, поділивши територію Китаю на сфери впливу, тобто формально він залишався незалежним, але в реальності став колонією. З цього часу можна говорити про період розквіту іноземної промисловості, зокрема через «битву за концесії» між державами Заходу.

Також в державі спостерігалася боротьба за владу між Цзайтянем, девіз правління якого Гуансюй, та його тіткою Цісі, що значно послабляло державу та викликало ще більше незадоволення народу та зростанню антицінських настроїв. Про що відзначав В.-Л. Фань.¹

Якщо говорити про наслідки «політики самопосилення», то можна зазначити позитивний вплив реформ в освітній сфері, тому що через завершення «самоізоляції» у державі з'явилися книги із Заходу, почали викладатися «західні» науки, що сприяло змінам в екзаменаційній системі, тому що традиційна система оцінювання знань зовсім не підходила для «західних» наук. Також відкривалися школи, зокрема й перекладацькі. З метою поліпшення відносин з країнами Заходу, цінські студенти мали змогу навчатися за кордоном. Це відкривало можливості для міжнародного культурного співробітництва між Китаєм та іноземцями. Про що вже зазначалося раніше.

Позитивними змінами за період реалізації нового політичного курсу цінської держави стали зміни в соціально-економічній сфері. Насамперед це пов'язано з будівництвом нових підприємств, більшість з яких була для

¹ Фань Вень-Лань. Новая история Китая. Том 1 1840-1901/Фань Вень-Лань пер.с кит. Р.В. Вятлина, Б.Г. Мудрова, В.Я. Сидихменова, В.Ф. Сорокина, ред. В.Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955. Стр. 326-356

військових цілей, що сприяло розвитку ранньокапіталістичних відносин, тобто з'являлися приватні підприємці, якими виступали чиновники, але традиційна цінська система управління та корупція тільки гальмували розвиток приватного підприємництва. Також завдяки «політиці самопосилення» почалося будівництво залізних доріг, телеграфних ліній, що сприяло технічному розвитку держави, про що відзначав О. Є. Непомнін¹

Напруженість відносин між різними етнічними групами та цінською владою подолати не вдалося, адже імперський уряд боровся із наслідками, тобто придушував повстання, а не з причинами, тобто нерівністю етнічних груп, введеними маньчжурами стандартами зовнішності, правами та обов'язками кожної верстви населення, які засновувалися на етнічній приналежності людини, її статусі в суспільстві тощо.

До позитивних наслідків «політики самопосилення» слід також віднести налагодження дипломатичних відносин з іноземцями на принципах рівноправності, яка на практиці не завжди було так, але якого вимагали від цінської держави країни Заходу.

Важливим досягненням нового політичного курсу стали зміни у світогляді та способі мислення цінських інтелектуалів, тобто вони починали шлях переосмислення положення Китаю в світі та історії розвитку людства, дізнавалися більше про іноземні держави, їхню територію, систему управління, філософію, науково-технічні досягнення, систему освіти, військ тощо. Але на даному етапі консерватизм все-таки переважав, так само як ідея вищості китайської культури та філософії.

Як бачимо, «політика самопосилення» стала поворотним моментом в історії розвитку китайської держави. Вона сприяла певним змінам в усіх сферах суспільного життя, але існував ряд факторів, який призвів до поразки цього політичного курсу. На цьому ми зараз зупинимося трохи детальніше.

¹.Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. Стр. 451-461

Як зазначає С. В. Набока¹, факторами, які сприяли поразці модернізації, стали залежний статус та слабка еліта, рівень освіченості та етнічний склад населення, привабливість для іноземних загарбників, завдяки багатим природним ресурсам, великим площам володінь, вигідним торгівельним шляхам, наявності підкорених народів тощо.

Якщо говорити про Китай, то ми бачимо, що він мав величезні площі території, багаті природні ресурси, що дозволяло йому самостійно забезпечувати основні потреби народу, знаходячись в «самоізоляції», мав зручні торгівельні шляхи, що приваблювало іноземців, які насильницьким шляхом «відкрили» Китай у другій третині ХІХ ст.

Внаслідок підписання серії нерівноправних договорів, результатом яких стала необхідність виплачувати надзвичайно великі суми контрибуцій, а в державі не було стільки коштів, та реалізацію «політики самопосилення» цінська імперія все більше ставала залежною від країн Заходу, які надавали військову та фінансову допомогу.

Важливим чинником поразки самопосилення став недостатній рівень освіченості цінського народу, тому що тільки невелика кількість людей отримували освіту, тобто ті хто здавав екзамени, щоб стати чиновниками. Також кількість шкіл була низькою. Про що відзначав Чж. Чжен² у своїй статті. В державі через опієкуріння спостерігається моральна деградація суспільства: не виявляли бажання навчатися, скоювали злочини аби знайти грошей на чергову дозу наркотика.

Важливою перешкодою для здійснення нового політичного курсу стала мультиетнічність цінської держави. Маньчжури були привілейованим етносом, а інші – зазнавали утисків та дискримінації, що призводило до невдоволення правлячим режимом та антицінським настроєм. Про що зазначалося раніше.

¹Набока С. В. Модернізаційні процеси та реформаторська практика в країнах Близького і Середнього Сходу й державах конфуціанського світу // Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 4(4). С. 54-55

²Чжен Чж. «Опиумная война и образование в Китае»//Система ценностей современного общества.2014. №37. С. 137-140

URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/opiumnaya-voyna-i-obrazovanie-v-kitae> (дата звернення 13.01.2022)

Також серед важливих факторів поразки «політики самопосилення» слід зазначити консерватизм цінської держави та стереотипне уявлення про себе та інші країни світу. В офіційних документах того періоду іноземці виступають варварами, загарбниками, бандитами, хоча так також називали повстанців, що формувало негативне ставлення правлячої еліти та народу до представників країни Заходу та їхніх науково-технічних досягнень, системи управління державою. Така політика цінського уряду свідчить про бажання правлячої еліти повернутися до стану доопієвого Китаю, тобто до «політики самоізоляції». Ці ідеї переважали в традиціоналістів (консерваторів), але як свідчать документи, зокрема в есе Фен Гуйфеня «Про виробництво іноземної зброї»¹ ці ж слова про варварів.

Не варто також забувати про династійну кризу та постійну боротьбу за владу, відсутність сильного правителя, бо імператори не сильно втручалися у державні справи, залишаючи все на розсуд чиновників та фаворитів. З цього ми підходимо до ще однієї важливої причини поразки «політики самопосилення» - процвітання корупції, зокрема хабарництва, кумівства, фаворитизму, розкрадання державної скарбниці тощо.²

Також великою перешкодою ставало проведення регіональної політики, що свідчило про досить слабкий зв'язок центру та периферії, що тільки послаблювало державу, дозволяючи свавільні дії корумпованих чиновників, які більше хвилювалися за власне збагачення.

Таким чином, «політика самопосилення» була спробою цінської держави вийти з глибокої кризи та зберегти власну незалежність у період колоніальних завоювань Сходу європейцями та американцями. Вона безсумнівно стала політичною та військовою поразкою цінської імперії, яка просто не готова була до модернізації, що передбачала насамперед докорінні зміни в системі

¹ Teng S.-Y., Fairbank J. K. China's Response To The West: A Documentary Survey, 1839-1923. New York: Atheneum, 1963. P.52-54

² Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. Стр. 451-461

управління державою, тому що це не влаштовувало правлячу еліту, яка могла втратити свої привілеї та джерело збагачення.

Внаслідок проведення «політики самопосилення» та її краху після підписання Сімоносекського мирного договору 1895 року, почався новий виток розвитку цінської держави, що означало поступовий перехід до капіталістичних відносин, зокрема розвиток приватного підприємництва, яке дуже сильно гальмувалося державою, про що вже зазначалося раніше; друга спроба модернізації, яка увійшла в історію як «100 днів реформ», за ініціативи імператора Гуансюя та планом Кан Ювея, який написав ряд меморандумів щодо критики державного режиму а пропозиції врятування династії шляхом проведення реформ в політичній (бюрократичний апарат), економічній та культурній (розвиток освіти та науки) сферах, що стала результатом загроз втрати цінською державою незалежності чи прихід до влади повстанців; одночасно зі спробою модернізації почали зароджуватися націоналістичні ідеї. Про що відзначав О. Є. Непомнін¹

Значним досягненням «політики самопосилення» стала індустріалізація та вестернізація цінської імперії, яка на XIX ст. все ще залишалася феодальною державою, тому її слід розглядати як перший досвід модернізації, коли було допущено багато промахів, але не варто акцентувати увагу на помилках, а на тих досягненнях цього нового політичного курсу, що ознаменували початок переосмислення китайцями своїх світоглядних позицій та встановленню дипломатичних відносин та міжнародного економічного та культурного співробітництва між Сходом та Заходом, які досить активно розвиваються і в наш час.

Оцінка «політики самопосилення» в історіографії неоднозначна, хоча більшість істориків досить негативно її оцінюють. Це пояснюється насамперед тим, що негативних наслідків цього нового політичного курсу цінської держави було набагато більше ніж позитивних.

¹Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. Стр. 541-543

О. Є. Непомнін¹ визначає «політику самопосилення» як перехідний етап, а модернізацію розглядає з проведення «100 днів реформ» та їх наслідків, які призвели до Синьхайської революції та проголошенню Республіки. Також він відзначає, що в другій половині ХІХ ст. відбуваються значні зміни в соціально-економічній сфері, наприклад, внаслідок проникнення іноземного капіталу почало розвиватися приватне підприємництво, що призвело до появи нового типу буржуазії.

Ц. Ч. Лян², що був послідовником вчення Кан Ювея, критикував «політику самопосилення» та одного з її головних ідеологів – Лі Хунчжана, зазначаючи, що він припустився ряду помилок, зокрема через стереотипне уявлення про європейців та їхні досягнення, а також досить буквально розуміючи політику «через моря», що призвело до підписання Сімоносекського мирного договору на не вигідних для цінської держави умовах.

В.-Л. Фань³, вчений – марксист, сильно критикував «політику самопосилення», тому що в цей період активне втручання іноземців та роль іноземного капіталу в цінській економіці, що значно послабляли державу. Важливою проблемою нового політичного курсу В.-Л. Фань визначає корумпованість чиновників, які управляючи підприємством викрадали кошти, що впливало на ціни та якість готової продукції, що значно послабляло державу та гальмувало розвиток.

Український дослідник С. В. Набока,⁴ модернізацію Китаю, зокрема й «політику самопосилення» розглядає як дестабілізацію держави, внаслідок багатьох зовнішньо- та внутрішньополітичних факторів, зокрема

¹ Так само, стр. 451-461

² Лян Ц. Ч. Лихунчжань или политическая история Китая за последние 40 лет/ пер с кит. А. Н. Вознесенский и Чжанчинтунь. Санкт-Петербург: В. Березовский Комиссионеръ военно-учебныхъ заведений. 1905. 346 стр.

³ Фань В. Л. Новая история Китая. Том 1. 1840-1901/ пер. с кит. Р. В. Вятлина, Б. Г. Мудрова, В. Я. Сидихменова, В. Ф. Сорокина, ред. В. Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955. Стр. 312-326

⁴ Набока С. В. Модернізаційні процеси та реформаторська практика в країнах Близького і Середнього Сходу й державах конфуціанського світу // Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 4(4). С. 54-55

привабливість для колоніальних завоювань європейцями, слабка політична еліта, малоосвіченість народу тощо.

Таким чином, оцінити значення «політики самопосилення» як для Китаю так і для інших країн однозначно неможливо взагалі. В історіографії дуже часто її оцінюють негативно, не надаючи уваги тим позитивним зрушенням, які вона започаткувала, зокрема ревізіонізм та подолання стереотипів та подолання «політики ізоляції» від світу.

Висновки

Метою дипломного дослідження було дослідити «політику самопосилення» як реакцію цінів на «опіумні війни» і насильницьке «відкриття» та визначити історичне значення цієї політики як першого досвіду модернізації Китаю.

У ході проведення дослідження було розглянуто причини та передумови проведення «політики самопосилення», висвітлено різні шляхи подальшого розвитку та модернізації цінської держави, встановлено основні етапи реалізації цієї політики, проаналізовано вплив політики на життя суспільства та реакцію народу на зміни, дослідити розвиток міжнародних відносин на Сході 60-ті-середину 90-х років XIX ст. та визначити наслідки й історичне значення політики як першого досвіду модернізації. На чому зупинимосся детальніше.

Причинами проведення «політики самопосилення» стали виклики XIX ст., з якими зіткнулася цінська держава і які загрожували її незалежності. Це насамперед насильницьке «відкриття» Китаю країнами Заходу та поразки в «опіумних війнах», що призвело до підписання серії нерівноправних договорів, згідно яких іноземці могли перебувати на території імперії Цін, а також вони змогли без перешкод активно втручатися у внутрішні справи держави. Головним викликом стала глибока внутрішня криза, яка спостерігалася в усіх сферах суспільного життя, що призвело до масових повстань, найбільшим серед яких стало тайпінське повстання, та антицінські настрої народу як наслідок проведеної урядової політики, що призвела до етнічної дискримінації та нерівності у правах. Усі ці фактори загрожували також і пануванню цінської династії на престолі.

Вибір подальшого шляху розвитку та модернізації цінської держави виявився важким завданням, тому що більша частина налаштована була консервативно, навіть «західники», проект яких пізніше і стане офіційною «політикою самопосилення». Правляча еліта не мала наміру нічого змінювати

в системі управління, що гальмуватиме процес модернізації. У цей же час після смерті імператора Сяньфена тривала запекла боротьба між основними регентами нового імператора Тунчжи (Цзайчуня), що призводило до прямого зіткнення між прихильниками різних проектів шляхів розвитку.

Реалізація «політики самопосилення» здійснювалася у два етапи: перший етап охоплювала період з 60-70-х років XIX ст., а другий – 80-х – середини 90-х років.

Результатом першого етапу нового політичного курсу цінської держави стали створення нових інституцій, зокрема Цзунлі Ямень – аналог міністерства закордонних справ; воєнна модернізація, зокрема реформування армії за європейським зразком, за сприяння воєнно-інструкторських місій, закупок іноземної зброї, модернізація системи освіти, зокрема відкриття шкіл, зміни екзаменаційної системи внаслідок змін у навчальній програмі, також було здійснено освітню місію, що передбачала навчання студентів за кордоном; в економіці – відкриття нових підприємств, почало розвиватися приватне підприємництво.

При проведенні реформ спостерігається ряд проблем, що перешкоджали успішному здійсненню реформ, зокрема брак коштів, результатом чого стали іноземні позики, що сприяли фінансовій залежності Китаю від країн Заходу, опір консерваторів та народу, половинчастість виконання реформ внаслідок деморалізації населення, регіональної політики, відсутність чіткого уявлення про ситуацію у різних сферах суспільного життя, та покрокового плану модернізації цих сфер.

Результатом здійснення другого етапу «політики самопосилення» стало продовження розвитку започаткованих на попередньому етапі реформ, а також модернізація військово-морського флоту. У цей час країни Заходу, а також Японія почали проводити активну та агресивну колоніальну політику, тому усі сили цінської держави були спрямовані на боротьбу із зовнішньою загрозою, а реформування було призупинено (розвивалося, але дуже повільно), але також в цей період спостерігається зародження націоналістичних ідей.

Головними перешкодами у втіленні в життя модернізації стали все той же брак коштів, регіональна політика, протиріччя всередині правлячої верхівки, зокрема між реформаторами та консерваторами, хоча судячи з програми «західників» та їх позицій можна зробити висновок, що вони дотримувалися однакових поглядів; опір та розчарування народу та зовнішня загроза.

Упродовж здійснення «політики самопосилення» населення держави рішуче протестує проти модернізації, прикладом чого є демонтаж залізної дороги Шанхай – Усун у 1876 році, проти іноземців на території цінської імперії, зокрема проти представників християнських місій, які не враховують традицій та почуттів місцевих мешканців, виступають проти цінської влади. З розвитком підприємств почали страждати ремісники, продукція яких тепер вважалася дорогою та неактуальною.

Розвиток міжнародних відносин на Сході у другій половині XIX ст. характеризується двома важливими періодами, які визначають зовнішньополітичний курс імперії Цін з країнами Заходу та Японії. Перший період хронологічно збігається з реалізацією першого етапу «політики самопосилення», а другий – 80-ті – середина 90-х років, тобто до японсько-китайської війни 1894-1895 років.

Зовнішня політика цінської імперії у 60 – 70 -ті роки XIX ст. розвивалася у двох напрямках: налагодження дипломатичних відносин та співробітництва з країнами Заходу та Японією, перегляд нерівноправних договорів. Досягти поставлених цілей вдалося лише наполовину, тому що вже тоді іноземні держави мали наміри захоплення та перетворення Китаю на колонію, військову та фінансову залежність від країн Заходу. Цінська держава змогла домогтися перегляду нерівноправних договорів, але тільки в США, в Європі цього досягти не вдалося. В рамках проведення китайської освітньої місії спостерігається зовнішнє культурне співробітництво з Францією, Німеччиною, США тощо.

Зовнішня політика у 80-ті – середину 90-х років характеризувалася загостренням відносин між імперією Цін та країнами Заходу, Японією.

Причиною цього стали агресивна колоніальна політика, зокрема територіальні зазіхання на країни –данники цінської держави, антикитайські настрої в країнах Заходу та плани поділу держави на зони впливу з метою подальшої колонізації. В результаті Китай зазнав військової та політичної поразки, що стало причиною краху «політики самопосилення» та втілення колонізаторських планів про які щойно зазначалося.

Наслідками «політики самопосилення» стали крах нового політичного курсу та гостра критика його ідеологів, зокрема Лі Хунчжана, підписання нерівноправного договору в Сімоносеках, який передбачав неймовірно величезні суми контрибуцій, втрату територій і як наслідок обурення народу, що стало передумовою проведення нового етапу модернізації країни, яка виявилася невдалою, внаслідок консерватизму цінської влади, тому невдоволення цінського населення переросло в повстання їхетуанів. Важливим наслідком стали величезний зовнішній борг та криза, яку так і не змогли подолати за «політики самопосилення»

Історичне значення «політики самопосилення» визначається насамперед тим, що вона сприяла виходу Китаю з «самоізоляції» та інтеграції у світові процеси. Завдяки цій політиці китайці почали складний етап подолання китаєцентричної моделі світу та стереотипів стосовно країн Заходу, а також почала руйнуватися феодальна система управління, яка вже зайшла «у глухий кут». Досвід проведення «політики самопосилення» став важливим уроком, що потрібно враховувати при модернізації та як проводити її ефективніше.

Подальшого та поглибленого вивчення потребує такий важливий аспект проблеми як діяльність таємних релігійних товариств/сект, які існували в зазначений період, вплив «політики самопосилення» на подальший процес модернізації держави, а також детальніше дослідити вплив політичних діячів на розвиток Китаю та повалення династії Цін.

Список джерел та літератури

1. Бутаков А. М., Тизенгаузен А. Е. Опиумные войны. Обзор войн европейцев против Китая в 1840-1842, 1856-1858, 1859 и 1860 годах. / Послесловие Р. Светлов, пер. прил. Ю. Филиппова. Москва: АСТ, 2002. 400 с., 16 л. ил., 8 л. карт. «Военно-историческая библиотека»
URL: http://militera.lib.ru/h/butakov_tizengauz/index.html (дата звернення 17.01.2022)
2. де Бурболон К. Записки о Китае. Санкт-Петербург: Типо-литография П. И. Шмидта, 1885. 322 с.
3. Лян Ц. Ч. Лихунчжань или политическая история Китая за последние 40 лет/ пер с кит. А. Н. Вознесенский и Чжанчинтунь. Санкт-Петербург: В. Березовский Комиссионеръ военно-учебныхъ заведений. 1905. 346 стр.
URL: <https://archive.org/details/likhunchzhanili00liangoog/page/n7/mode/2up> (дата звернення 20.05.2023)
4. Путята Д. В. Китай. Очерки географии, экономического состояния, административного и военного устройства Срединной Империи и военного значения пограничной съ Россіей полосы. Санкт-Петербургъ: Военная Типография (въ зданія Главнаго Штаба). 1895. 371 стр.
5. Стаутон Дж. Путешествие во внутренность Китая и в Тартарию учиненное в 1792м, 1793м, 1794м годах лордом Макартнеем. Москва: типография Христофа Клаудия. 1805 с.38-101
URL: <https://play.google.com/books/reader?id=xl5kAAAАсААJ&pg=GBS.PA110&hl=ru> (дата звернення 09.08.2022)
6. Тайпинское восстание 1850-1864. Сборник документов. Москва: Издательство восточной литературы. 1960. 334 стр.
7. Agreement between the High Commissioner Plenipotentiary of Japan and the Chinese of foreign affairs. 1874 / China's External Relations – a History. 2016
URL: <https://web.archive.org/web/20160314203933/http://chinaforeignrelations.net/node/175> (дата звернення 20.04.2024)

8. Agreement Between the Ministers Plenipotentiary of the Governments of Great Britain and China. 1876 / China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160314210416/http://chinaforeignrelations.net/node/147> (дата звернення 23.04.2024)
9. An act to execute certain treaty stipulations relating to Chinese / "Statutes at Large" (22 Stat. 58, Chap. 126) // Library of Congress
URL: https://www.loc.gov/resource/llsalvol.llsal_022/?sp=85&st=text&r=-0.129,-0.057,1.396,1.745,0 (дата звернення 23.04.2024)
10. Bland J.O.P., Backhouse E. China Under the Empress Dowager: The History of the Life and Times of Tzu Hsi. London: London William Heinemann. 1910. 386 p.
11. Burlingame Treaty. 1868.
URL:<https://history.iowa.gov/sites/default/files/history-education-pss-war-burlingame-transcription.pdf> (дата звернення 19.04.2024)
12. Convention of Peking [Beijing]. 1860. Britain / China's External Relations – a History. 2016
URL:https://web.archive.org/web/20160306011859/http://chinaforeignrelations.net/treaty_beijing (дата звернення 23.02.2024)
13. Ebrey P. B., Zhang C. E., Yao P. Chinese Autobiographical Writing: An Anthology of Personal Accounts. Washington: University of Washington Press. 2023. P. 227-240
URL:<https://www.jstor.org/vlib/interchange.at/stable/j.ctv369c5z3> (дата звернення 09.11.2023)
14. Gordon Ch. G., Vetch R. H. Gordon's Campaign in China. London: Chapman and Hall. 1900. 93 p.
15. House E. H. The Japanese expedition to Formosa. Tokio: [s.n.]. 1875. 236 p.
16. Lee Y. P. When I was a boy in China. Boston: D. LOTHROP & COMPANY. 1887. 111 p.
17. Little A. Li Hung-Chang. His Life and Times. London: CASSELL & COMPANY. 1903. 404 p.

18. Mannix W. F. *Memoirs of Li Hung Chang*. Boston, New York: Houghton Muffin Company. 1913. 432 p.
19. Oliphant L. *Narrative of the earl of Elgin's mission to China and Japan in the years 1857, '58, '59*. New York: Harper & Brothers, 1860. 648 p.
20. *Protocol of Chuguchak. 1864. / China's External Relations – a History*. 2016
URL: <https://web.archive.org/web/20160305042638/http://chinaforeignrelations.net/node/235> (дата звернення 15.03.2024)
21. Smith G. B. *General Gordon: the Christian soldier and hero*. London: Partridge. 1896. p. 23-57
22. Ta T'ung Shu. *The One World Philosophy of K'ang Yu-wei / Tr. by L. G. Thompson*. London: Allen & Unwin, 1958. 300 p
23. Teng S.-Y., Fairbank J. K. *China's Response to the West: A Documentary Survey, 1839-1923*. New York: Atheneum, 1963. 296 p.
24. *The Burlingame mission: a political disclosure, disclosure supported by official documents*. Shanghai, London, New York. 1872. 925 p.
25. *Treaty of Tientsin [Tianjin]. 26. 06. 1858. Britain / China's External Relations – a History*. 2016
URL: <https://web.archive.org/web/20160617053909/http://www.chinaforeignrelations.net/node/144> (дата звернення 13.02.2024)
26. *Treaty of Aigun 1858 / China's External Relations – a History*. 2016
URL: <https://web.archive.org/web/20160304055349/http://www.chinaforeignrelations.net/node/204> (дата звернення 15.02. 2024)
27. *Treaty of Simonoseki. 1895/ China's External Relations – a History*. 2016
URL: <https://web.archive.org/web/20160314100741/http://chinaforeignrelations.net/node/182> (дата звернення 19.04.2024)
28. *Treaty of Tientsin [Tianjin]. 27. 06. 1858. France / China's External Relations – a History*. 2016
URL: <https://web.archive.org/web/20160305022918/http://chinaforeignrelations.net/node/162> (дата звернення 13.02.2024)

29. Treaty of Tientsin [Tianjin]. 13.09.1871. Japan/ China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160314205900/http://chinaforeignrelations.net/node/174> (дата звернення 27.02.2024)
30. Treaty of Tientsin [Tianjin]. 1858. Russia / China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160306012334/http://chinaforeignrelations.net/node/233> (дата звернення 13.02.2024)
31. Treaty of Tientsin [Tianjin]. 1858. USA / China's External Relations – a History. 2016
URL:<https://web.archive.org/web/20160304224140/http://chinaforeignrelations.net/node/206> (дата звернення 13.02.2024)
32. Yung W. My Life in China and America. New York: Henry Holt and Company, 1909. 308 p.
33. Бідзіля Н. Боротьба Великої Британії, Росії та Німеччини за сфери впливу в Азії в останній третині XIX ст. // Міжнародний науковий вісник. 2020. Вип. 2(22). С. 53-64
34. Брендон П. Упадок и разрушение Британской империи 1871 – 1997 / пер. с англ. М. В. Жуковой. Москва: АСТ, АСТ Москва, 2010. 957 с.
35. Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2019. 233 с.
36. Дацышен В. Г. Христианство в Китае история и современность. Москва: Научно-образовательный форум по международным отношениям. 2007.с. 94-100
37. История Востока: в 6 т. / Гл. редкол.: Р. Б. Рыбаков (пред.) и др.; Ин-т востоковедения РАН. Т.4: Восток в новое время (конец XVIII – начало XX в.): Кн. 1 / Отв. ред. Л. Б. Алаев и др. 2004. 608 с.; Кн. 2 / Отв. ред. Л. Б. Алаев и др. 2005. 574 с.

38. История Китая: Учебник / Под ред. А. В. Меликсетова. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. 296-253.
39. Крюгер Р. Китай. История страны / пер. с англ. Д. Воронина, Ю. Гольдберга; предсл. К. Королева. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард, 2008. 549 с.
40. Кузес В. С. Шанхайское восстание «Союза малых мечей» 1853-1855. Москва: «Наука». Глав. ред. вост. лит., 1980. 198 стр.
41. Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // Вопросы истории. 2003. № 12. С 62-85
42. Кузнецов В. С. Юань Шикай // Вопросы истории. 2002. №. 8. С 39-58
43. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1: с конца XVI в. до 1917 г. / А. Л. Нарочницкий, А. А. Губер, М. И. Сладковский и др. Москва: Мысль, 1973. 327 с.
44. Морозов О. В. Імпорт кораблів для флоту Цінської імперії у 1870 – 1890-х р.р. // Історія торгівлі, податків та мита, 2017. № 1–2 (15–16). С. 114-126
45. Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.: дис. ... док. іст. наук. Старобільськ. 2016. С. 170-227
46. Набока С. В. Модернізаційні процеси та реформаторська практика в країнах Близького і Середнього Сходу й державах конфуціанського світу // Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 4(4). С. 50-61
47. Непомнин О. Е. История Китая: Эпоха Цин. XVII — начало XX века / Непомнин О.Е.; Ин-т востоковедения. Москва: Вост. лит., 2005. с. 357-502: карты.
48. Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая 1894 - 1914. Москва: Наука, 1980. 370с.
49. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.): навч. посіб. Київ: «Либідь». 2007. С. 21 – 77
50. Сидихменов В. Я. Маньчжурские правители Китая. Москва: Наука, 1985. 299с.

51. Тодер Ф. А Тайвань и его история (XIX в.). Москва: «Наука». Глав. ред. вост. лит., 1978. 343 стр.
52. Фалько С. А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень // Проблеми всесвітньої історії. 2022. № 2(18). С. 41-64
53. Фалько С. А. Из истории военной модернизации на Востоке во второй половине XIX в.: деятельность инструкторских миссий военного министерства Российской империи в Азии // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. Київ. 2018. Випуск 130. 2018. С 141-151
54. Фань В. Л. Новая история Китая. Том 1. 1840-1901/ пер. с кит. Р. В. Вятлина, Б. Г. Мудрова, В. Я. Сидихменова, В. Ф. Сорокина, ред. В. Н. Никифорова. Москва: Издательство иностранной литературы. 1955. 600 с.
55. Фельбер Р. Учение Кан Ювэя о мире Датун - теория утопического коммунизма или положительный идеал либеральных реформаторов? // Общественно-политическая мысль Китая (к. XIX - нач. XX в.в.). Москва: «Наука». Глав. ред. вост. лит., 1988. с. 39- 62
56. Цзюнь Ч. Императрица Цыси. Наложница, изменившая судьбу Китая. 1835-1908. Москва: Центрполиграф, 2016. 608 с.
URL: <https://www.twirpx.com/file/2212964/> (дата звернення: 07.10.2022)
57. Чжен Чж. «Опиумная война и образование в Китае»//Система ценностей современного общества.2014. №37. С. 137-140
URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/opiumnaya-voyna-i-obrazovanie-v-kitae> (дата звернення 13.01.2022)
58. Этническая история китайцев в XIX – начале XX века / М. В. Крюков, Малявин В. В., Софронов М. В., Н. Н. Чебоксаров. Москва: «Наука» Изд. фирма «Вост. лит.», 1993. 413 с.
59. Banno M. China and the West 1858 – 1861 The origins of the tsungli yamen. Cambridge, Massachusetts: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1964, 367 p.
60. Cheng L. Free, Indentured, Enslaved: Chinese Prostitutes in Nineteenth-

- Century America // *Signs*. 1979. Vol. 5, No. 1, Women in Latin America. pp. 3-29
URL: <https://www.jstor.org/stable/3173531> (дата звернення 15.01.2024)
61. Elman B. A. Naval Warfare and the Refraction of China's Self – Strengthening Reforms into Scientific and Technological Failure, 1865-1895 // *Modern Asian Studies*. 2004. Vol. 38. No. 2. P. 283-326 URL: <https://www.jstor.org/stable/3876516> (дата звернення 13.02.2024)
62. Feuerwerker A. The Chinese economy, ca. 1870-1911. Ann Arbor: University of Michigan Center for Chinese Studies. 1969. 96 p.
63. Guo Y. J., He B. G. Reimagining the Chinese Nation: The "Zeng Guofan Phenomenon" // *Modern China*, 1999. Vol. 25, No. 2. pp. 142-170
URL: <https://www.jstor.org/stable/189452> (дата звернення 09.11.2023)
64. Hacker B. C. The Weapons of the West: Military Technology and Modernization in 19th-Century China and Japan // *Technology and Culture*. 1977. Vol.18. No.1 p. 43-55
URL: <https://www.jstor.org/stable/3103204> (дата звернення 09.11.2023)
65. Hou Ch. M. Some Reflections on the Economic History of Modern China (1840-1949) // *The Journal of Economic History*. 1963. Vol.23 No. 4. P. 595-605
66. Kamachi N. American Influences on Chinese Reform Thought: Huang Tsun-hsien in California 1882-1885 // *Pacific Historical Review*. 1978. Vol. 47. No. 2. pp. 239-260
67. Leonard J. K. Wei Yuan and China's Rediscovery of the Maritime. Cambridge (Massachusetts), London: World Harvard University Press, 1984. P.12-33; P. 184-203
68. Lew-Williams B. The Chinese Must Go: Violence, Exclusion, and the Making of the Alien in America. Cambridge: Harvard University Press. 2018. P.349
69. Modern China / ed. by A. Feuerwerker. United States of America: Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall. 1964. 200 p.
70. Robyn C. BUILDING THE BRIDGE. The Chinese Educational Mission to the United States : A Sino-American Historico-Cultural Synthesis, 1872-1881. dissertation for the degree of Master of Philosophy, Hong Kong, 1996. 213 p.

71. Smith R. J. Foreign – Training and China’s Self – Strengthening: The Case of Feng-Huang-Shan, 1864-1873 // Modern Asian Studies. 1976. Vol. 10. No. 2. P. 195-223
72. So K.-W., Boardman E. P., Ch’iu P. Hung Jen-Kan, Taiping Prime Minister, 1859-1864 // Harvard Journal of Asiatic Studies. 1957. Vol. 20, No. 1/2. pp. 262-294
73. Tay W. L. Kang Youwei, The Martin Luther of Confucianism and his Vision of Confucian Modernity and Nation // UTCP Booklet 17. 2010. P. 97-109
74. The modernization of China /ed. by G. Rozman. New York; London: Free Press; Collier Macmillan, 1982. p.47-203
URL:https://archive.org/details/modernizationofc0000unse_n7a3/page/n9/mode/2up (дата звернення 13.12.2023)
75. Wang H. X. From a Confucian Literati to a Military General: Li Hung Chang’s Views of Western Technology (1885-1896) // Asian Culture and History. 2016. Vol. 8, No. 2. p.155-159
76. Wright A. F. Confucian personalities. Stanford, California: Stanford University Press. 1962. P. 294-317
77. Zhao G. Reinventing China: Imperial Qing Ideology and the Rise of Modern Chinese National Identity in the Early Twentieth Century // Modern China. 2006. Vol. 32, No. 1. pp. 3-30

Резюме / Abstract

Резюме

Швець А. М. “Політика самопосилення” як перший досвід модернізації Китаю (60 – ті – сер. 90-х років XIX ст.). Кваліфікаційна (бакалаврська) робота. Спеціальність 032 «історія та археологія». Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків. 2024.

Метою дослідження є аналіз "політики самопосилення" як реакції Китаю на "Опіумні війни" та насильницьке "відкриття" Китаю країнами Заходу, визначити її історичне значення як першого досвіду модернізації. Дослідницька робота присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі модернізаційним процесам та їх впливу на подальший розвиток держави. Дослідження присвячене детальному аналізу причин та наслідків «політики самопосилення», основним етапам реалізації, міжнародним відносинам з країнами Заходу та Японією, причинам провалу та обґрунтуванню її значення як першого досвіду модернізації.

При проведенні дослідження обґрунтовується думка про те, що «політика самопосилення» постає як реакція цінської влади на зовнішньо- та внутрішньополітичні виклики. Основною причиною провалу реформ виступає консерватизм та стереотипність мислення китайців.

Автор приходить до висновку, що «політика самопосилення» як перший досвід модернізації сприяла переосмисленню китаєцентричної моделі світу та поваленню династії Цін.

Ключові слова: «політика самопосилення», модернізація, імперія Цін, іноземці, нерівноправні договори

Abstract

Shvets A., « “Self-Strengthening Movement” as the first experience of China's modernization (60s - mid-90s of the 19th century) ». Qualification (bachelor's) work. Specialty 032 «history and archeology». V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv. 2024.

The purpose of the study is to analyze the “Self-Strengthening Movement” as China's reaction to the “Opium Wars” and the violent “opening” of China by Western countries to determine its historical significance as the first experience of modernization. The research work is devoted to the current problem of modernization processes and their impact on the further development of the state. The study is devoted to a detailed analysis of the causes and results of the “Self-Strengthening Movement”, the main stages of implementation, the international relations of the Qing Empire with Western countries and Japan in the XIX century, the reasons for its failure, and the justification of its importance as the first experience of modernization.

Conduct the research and come to the opinion that the “Self-Strengthening Movement” appears as a reaction of the Qing authority to the foreign and domestic political challenges. The main reason for the failure of the reforms is the conservatism and stereotyped thinking of the Chinese. The author concludes that the “Self-Strengthening Movement” as the first experience of modernization to the rethinking of the China-centric model of the world and the overthrow of the Qing dynasty.

Keywords: “Self-Strengthening Movement”, modernization, Qing Empire, foreigners, unfair treaties